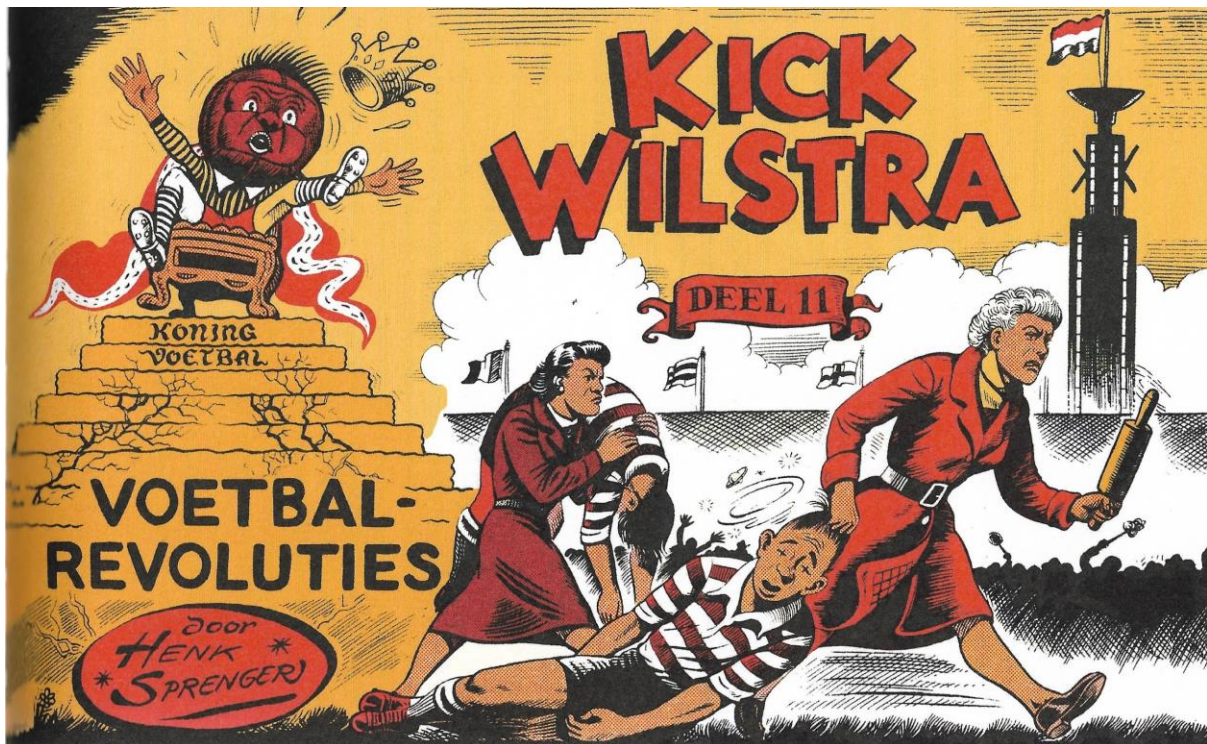

Voetballers als soldaten en voetbalmeisjes als verplegende engelen
Een onderzoek naar de beeldvorming van gender in kinderboeken en strips over voetbal (1900-2020)

Bachelorscriptie Geschiedenis UvA
Floor Keulartz
11899662
Begeleider: Mw. prof. dr. G.A. (Geertje) Mak
15 januari 2021

Abstract

Met een intersectioneel begrip van gender worden in dit onderzoek sportboeken en strips voor de jeugd tussen 1900 en 2020 geanalyseerd. Hierbij wordt gebruik gemaakt van de methode van de cultuurtekst van Maaïke Meyer, waarbij wordt gezocht naar bepaalde genderconstructen in de verschillende boeken en strips. Aan de ene kant zijn in de loop van de onderzochte periode bepaalde constructen hardnekkig gebleken. Zo is de beeldvorming rond Nederlandse mannelijkheid in het voetbal vooral gericht op de uit Engeland overgekomen *gentleman amateur*. Dit mannelijkheidsideaal met waarden als eerlijkheid en zelfbeheersing wordt in de fictie afgezet tegen een gemene, agressieve vorm van mannelijkheid. Deze *othering* gaat onder andere gepaard met een contrast in sociale klasse (1900-1940) en nationaliteit (1945-1970 en 1970-2020). Ook de beeldvorming van vrouwelijkheid blijkt deels hardnekkig te zijn. Het vrouwelijke en het atletische wordt door alle periodes heen met elkaar gecontrasteerd, waarbij de vrouw zich constant moet bewijzen tegenover de man om serieus genomen te worden als atleet. Aan de andere kant zijn er echter ook grote veranderingen waar te nemen. Zo verschuift de focus in het mannenvoetbal van het nationalisme en het leger, via een maatschappelijke rol naar een meer individuele insteek. Ook verandert de rol van de vrouwen van een ondersteunende rol naar een meer dominante rol.

Inhoudsopgave

Abstract	2
Inhoudsopgave	3
Inleiding	4
<i>Historiografie</i>	4
<i>Gender vs sekse</i>	6
<i>Sport en naturalisatie</i>	7
<i>Gender en sport</i>	8
<i>Gender, sport en fictie</i>	9
<i>Methode</i>	10
De opkomst van het voetbal in een context van religie, nationalisme en sociaal-darwinisme (1900-1940)	12
<i>Historische achtergrond</i>	12
<i>Voetballers als soldaten</i>	13
<i>De ‘muscular christian’ en de ‘gentleman amateur’</i>	14
<i>Vrouwen uitgesloten van het voetbalveld</i>	16
<i>Ondersteunende rol van de vrouw</i>	18
Opkomst van het damesvoetbal en professioneel mannen voetbal in de context van traditionele keurslijven (1945-1970)	19
<i>Historische achtergrond</i>	19
<i>Professionalisme</i>	20
<i>Amateurwaarden in het professionalisme</i>	21
<i>Verzorgende en huishoudelijke rol van de vrouw</i>	22
<i>Vrouwenvoetbal in traditioneel keurslijf</i>	23
De hardnekkigheid van de <i>gentleman amateur</i> en de ontwikkeling van het vrouwenvoetbal in de context van individualisering en de tweede feministische golf (1970-2020)	25
<i>Historische achtergrond</i>	25
<i>Individualisme in het voetbal</i>	26
<i>Hardnekkigheid van de <i>gentleman amateur</i></i>	26
<i>‘Being an athlete or being a girl’</i>	29
<i>Beproeving en ontwikkeling van vrouwelijke personages</i>	29
Conclusie	31
Literatuur en bronnen	33

Inleiding

‘Voetbalvrouwen schrijven historie’, ‘Fenomenaal’ en ‘Golden Girls’ kopten de kranten in Nederland na de winst van het Europees kampioenschap door de Oranjeleeuwinnen in 2017.¹ Naast het historische sportieve succes behaalden zij ook historische kijkcijfers: maar liefst 4,1 miljoen Nederlanders zagen de dames winnen.² De talkshows, kranten en *social media* waren ermee gevuld. ‘Eindelijk staat vrouwenvoetbal in Nederland op de kaart’ kopte de Trouw toepasselijk.³ Ook in de literatuur werd in datzelfde jaar veel gepubliceerd over vrouwenvoetbal. Naar aanleiding van de successen van het Nederlands dameselftal werden geschiedenisboeken zoals *Meisjesdromen*⁴ en fictieboeken als *Voetbalmeiden*⁵ geschreven. Deze toename in (deels fictieve) rolmodellen op televisie, in kranten en in de literatuur zorgde voor een sterke groei in het aantal vrouwelijke leden van de KNVB. Deze groei van maar liefst 2,79 procent in 2017 ten opzichte van een jaar eerder toont aan dat media-aandacht en sportparticipatie sterk met elkaar verbonden zijn.⁶ Jonge meiden lezen steeds vaker over hun rolmodellen in het voetbal en kiezen zelf ook voor de sport. Uiteraard geldt deze aantrekkingskracht ook voor jonge jongens die hun helden op televisie zien of erover lezen in boeken. Het aantal voetbalboeken en strips met mannelijke hoofdpersonages lijkt oneindig.

De categorie boeken en strips voor de jeugd is extra interessant door het vermogen van fictie om kinderen zich helemaal in te laten leven in hun helden en zich naar hun voorbeeld te gaan gedragen. Hierbij zijn echter wel kritische vragen te stellen. Interessant is hoe deze fictieve rolmodellen worden verbeeld en naar welk ideaal jongens en meisjes zich hierdoor gaan gedragen. Vragen over afgebeelde identiteitskenmerken zoals ras, etniciteit, klasse en gender komen al snel naar voren. Welke ideeën over identiteit worden impliciet of expliciet meegegeven aan de jonge lezers? Hoe worden denkbeelden over mannelijkheid en vrouwelijkheid verbeeld? En hoe is deze beeldvorming door de jaren heen veranderd? Historisch onderzoek naar dit onderwerp is van belang om enerzijds de herhaling van hardnekkige denkbeelden bloot te leggen en anderzijds de veranderingen van bepaalde denkbeelden in de loop van de tijd weer te geven en zo de cultuurgebondenheid van genderconstructen aan te tonen. Dit onderzoek gaat hierop in door met een intersectionele kijk op gender de historische beeldvorming van mannelijkheid en vrouwelijkheid in de jeugd voetballiteratuur te onderzoeken.

Historiografie

Internationale historiografie

Sociologe Susan Bandy heeft een erg nuttig overzicht geschreven over de geschiedenis van gender in sportstudies. Hierin onderscheidt zij drie belangrijke paradigmaveranderingen die deze studies door de tijd heen gemaakt hebben. Bandy situeert het begin van het gebruik van gender in sportstudies in de jaren 1970 in Noord-Amerika. In 1978 werd de term gender voor het eerst gebruikt in een sportstudie door Canadese sportsociologe Ann Hall in haar boek genaamd *Sport and Gender: A*

¹ NOS sport, <https://nos.nl/artikel/2186853-het-ek-is-gesprek-van-de-dag-recordaantal-kijkers-en-oranje-voorpagina-s.html> (geraadpleegd 7 december 2020).

² AD sport, <https://www.ad.nl/nederlands-voetbal/recordaantal-kijkers-zagen-leeuwinnen-ek-finale-winnen~a291ac32/#:~:text=Het%20aantal%20kijkers%20naar%20de,in%20Nederland%20naar%20een%20vrouwenvoetbalwedstrijd.> (geraadpleegd 7 december 2020).

³ TROUW, <https://www.trouw.nl/nieuws/eindelijk-staat-vrouwenvoetbal-in-nederland-op-de-kaart~b2620c03/> (geraadpleegd 7 december 2020).

⁴ W. Vissers, *Meisjesdromen: van EK-debuut tot WK-finale in tien jaar* (2019).

⁵ F. Rempt, *Voetbalmeiden: samen één team* (2018).

⁶ KNVB, ‘KNVB in cijfers 2017/18’, https://knvb.h5mag.com/jaarverslag_2017-18/de_knkv_in_cijfers (geraadpleegd 7 december 2020).

Feminist Perspective on the Sociology of Sport. Deze interesse en het wetenschappelijk onderzoek naar dit onderwerp kan in het licht worden gezien van de historische context van deze tijd. De 'culturele wending' en de tweede feministische golf zorgden voor meer aandacht voor de sekseverhoudingen in de samenleving en de (veranderende) betekenis van mannelijkheid en vrouwelijkheid.⁷ Daarnaast nam de participatie van vrouwen in sport en het aantal vrouwelijke wetenschappers in sportstudies toe. Het werk van de sportwetenschappers omvatte in eerste instantie vooral het herschrijven van de sportgeschiedenis van een door mannen gedomineerde historiografie naar een focus op vrouwelijke atleten en vrouwensport. Vrouwensport werd een subcategorie en een aparte discipline in de sportstudies. Aan de basis van deze geschiedschrijving lag het idee dat de vrouwelijke atleet en haar sportervaringen wezenlijk anders waren dan die van de mannelijke atleet.⁸

Op dit idee kwam al snel steeds meer kritiek. Bandy stelt dat vanaf de jaren 1980 er een verschuiving plaatsvond in de betekenis van het begrip gender, waarbij het niet langer werd gezien als aparte, statische categorie maar meer als een dynamisch, relationeel proces. Sportstudies richtten zich meer op het proces van de constructie van gender. Jennifer Hargreaves is een belangrijke academica op dit gebied met onder andere het invloedrijke boek *Sporting females. Critical issues in the history and sociology of women's sports*. Door deze focus op gender als relationeel proces kwam er ook meer aandacht voor mannelijkheid in sport. Belangrijke academici op dit gebied zijn onder andere Donald Sabo en Michael Messner. Zij schreven over de manier waarop sport werd gebruikt om mannelijkheid te construeren.⁹

De meest recente paradigmaverschuiving kwam volgens Bandy op gang na kritiek op het begrip gender als universeel en monolithisch concept. Er komt steeds meer aandacht voor gender als specifiek en contextueel proces, dat niet door alle mannen of vrouwen op de wereld op dezelfde manier wordt beleefd. De laatste jaren is het begrip intersectionaliteit in opkomst, waarbij wordt gekeken naar de kruispunten van de menselijke identiteit zoals bijvoorbeeld leeftijd, etniciteit, ras en sociale klasse. De focus op gender als contextueel proces leverde ook de insluiting van onderwerpen zoals taal, narratief, macht en representatie op. Het onderzoeken van taal en representatie kan namelijk helpen de context en het proces van genderconstructie beter te duiden.¹⁰

In verband met de groter wordende interesse in taal en representatie kwamen er recentelijk ook meer internationale onderzoeken over de constructie van gender in de sportmedia. Vooral sociologen schreven veel over de invloed van sportmedia op de constructie van gender. Hierin wordt vooral vaak gekeken naar genderconstructies in *broadcast* media en kranten. Maar ook over het specifieke onderwerp van gender in (jeugd) sportfictie is internationaal sociologisch onderzoek gedaan. Vooral sociologen zoals Mary Jo Kane, Wendy Glenn, Danielle King-Watkins hebben hieraan bijgedragen.

Deze internationale historiografie bevat dus ook het specifiek onderwerp van gender in jeugd sportliteratuur. Echter is dit laatste onderwerp vaak onderzocht door sociologen en gaat het in op het heden of de recente geschiedenis. Er mist historische duiding en er bestaat naar mijn weten geen uitgebreide historische analyse over gender in sport fictie voor de jeugd.

⁷ T. Middag, 'Voetbalschoenen op heur verlanglijstje': de beginperiode van het vrouwenvoetbal in Nederland in relatie tot de rol van de vrouw in de samenleving (1879-1939)' in: M. Prange, M. Oosterbaan & R. Orsi eds., *Vrouwenvoetbal in Nederland. Spiegel en katalysator van maatschappelijke veranderingen* (Utrecht 2017) 37-59.

⁸ S. Bandy, 'Gender and Sport Studies: An Historical Perspective', *Movement & Sport Sciences* 4 (2014) 15-27.

⁹ Bandy, 'Gender and Sport Studies'.

¹⁰ Bandy, 'Gender and Sport Studies'.

Sporthistoriografie in Nederland

Een van de belangrijkste Nederlandse historici op dit gebied is Marjet Derks. Zij is gespecialiseerd in sportgeschiedenis en de culturele betekenissen van het sportieve lichaam. Haar focus ligt vooral op de historische participatie van vrouwen in verschillende sporten en de reden achter de in- en uitsluiting van deze vrouwen. Belangrijke artikelen van haar zijn onder andere: 'Building bodies : transnational historical approaches to sport, gender and ethnicities' en 'Nette vrouwen zweten niet. Sportvrouwen van marginalisering naar profilering'. Een andere invloedrijke Nederlandse historica is Steendijk-Kuypers. Zij is gespecialiseerd in medische geschiedenis van sport en gender. Zij schrijft over de medische en culturele aspecten voor het in- en uitsluiten van vrouwen in de sport. Ook over mannelijkheid in sport is in Nederland geschreven. Onder andere sportsocioloog Ruud Stokvis schrijft hierover in het artikel 'Mannelijkheid en lichaams oefeningen'.

Er ontbreken echter ook nog wat aspecten aan deze historiografie. Zo stelt Derks dat er nog weinig verkend is op het gebied van beeldvorming van gender in de voetballerij. Het ontbreekt volgens haar nog aan onderzoek op dit gebied over een langere periode.¹¹ Er zijn slechts enkele stukken te vinden over de beeldvorming van gender in de Nederlandse sport. Zo wordt in de artikelen van Derks en Steendijk-Kuyper bijvoorbeeld ingegaan op de beeldvorming in de gevestigde media zoals nieuwsuitzendingen, kranten en magazines. Ook enkele scripties gaan over de beeldvorming van voetbal in de gevestigde media.¹² Er mist echter uitgebreid historisch onderzoek naar beeldvorming in fictie zoals sportboeken of strips. Deze scriptie poogt dit historiografische gat te dichten door historisch onderzoek te doen naar de beeldvormingen van mannelijkheid en vrouwelijkheid in deze fictie.

Gender vs sekse

Voor het onderzoek is een scherpe definitie van gender en een duidelijk onderscheid tussen gender en sekse van belang. Sekse wordt beschreven als het aangeboren, biologische onderscheid tussen mannen en vrouwen. Gender wordt gezien als de betekenis die de samenleving geeft aan deze sekseverschillen. Gender is de verzameling van sociaal-cultureel bepaalde kenmerken die worden toegewezen aan wat 'mannelijk' en 'vrouwelijk' is. Verder sluit ik mij aan bij de eerder beschreven recente definiëring van gender waarbij vooral contextualiteit en intersectionaliteit worden benadrukt.¹³ Gender is sterk gebonden aan de cultuur van een specifieke plaats en tijd en is niet los te zien van andere identiteitsdragers zoals leeftijd, etniciteit, ras en sociale klassen. Gender is een relationeel proces en wordt gevormd in contrast met de 'ander'. Dit kan een contrast zijn tussen de man en de vrouw, maar kan net zo goed het contrast zijn tussen verschillende vormen van mannelijkheid of verschillende vormen van vrouwelijkheid. Volgens genderhistorici Heather Ellis en Jessica Meyer wordt in mannelijkheidsstudies vaak de focus gelegd op de 'othering' van vrouwen. Als je met een intersectionele blik naar gender kijkt, zie je echter dat ook andere factoren dan sekse onderdeel zijn van identiteitsvorming en dus ook van het proces van *othering*. Ellis en Meyer stellen dat de hegemoniale mannelijkheid in de realiteit juist vaak afgezet wordt tegen andere vormen van mannelijkheid en niet perse tegen vrouwen en vrouwelijkheid. Zo stellen historici Stefan Collini en John Tosh dat het Victoriaans mannelijkheidsideaal afgezet werd tegen onvolwassenen en beestachtige

¹¹ M. Derks, 'Hard gras; sekse, identiteit en voetbalgeschiedenis', *Tijdschrift voor genderstudies* 2:4 (1999) 5-15, aldaar 14.

¹² H. Klinkers, *Vinnige trapbewegingen en dikke dijen. Beeldvorming in de media over vrouwenvoetbal in de twintigste eeuw* (Masterscriptie Geschiedenis Vandaag, Rijksuniversiteit Groningen, Groningen 2014); Born, T., *Een fraai uiterlijk als voorwaarde om op te vallen. Een onderzoek naar discourswisselingen in krantenartikelen over vrouwensport, 1895-1999* (Bachelorscriptie Geschiedenis, Universiteit Utrecht, Utrecht 2020).

¹³ Bandy, 'Gender and Sport Studies'.

vormen van mannelijkheid.¹⁴ Gender is dus een dynamisch, relationeel en contextueel concept, in tegenstelling tot het statische begrip sekse.¹⁵

Dit verschil tussen sekse en gender is echter niet altijd even scherp te stellen en roept veel discussie op. De kern van de discussie komt neer op de vraag of de verschillen zijn ontstaan door biologische of culturele factoren. De stroming die gelooft dat verschillen tussen man en vrouw voortkomen uit biologische, 'natuurlijke' factoren wordt ook wel aangeduid als het biologisch reductionisme of het biologische determinisme. In deze stroming krijgen culturele verschillen enkel een biologische verklaring. Dit zorgt ervoor dat verschillen tussen man en vrouw 'natuurlijk', statisch en onveranderlijk lijken.¹⁶ Volgens Jennifer Hargreaves staat dit statische idee de verandering in de verhouding tussen mannen en vrouwen in de weg.¹⁷ Om aan te tonen dat verschillen tussen man en vrouw wel degelijk dynamisch en veranderlijk zijn, is volgens genderhistorica Joan Scott historisch onderzoek van groot belang. Historisch onderzoek kan aantonen dat bepaalde -biologisch geachte- verschillen tussen mannen en vrouwen door de tijd heen een verandering doorgemaakt hebben en dus gebonden zijn aan cultuur.¹⁸ Scott beschrijft dan ook het doel van de geschiedschrijving over gender als volgt: 'The point of new historical investigation is to disrupt the notion of fixity, to discover the nature of the debate or repression that leads to the appearance of timeless permanence in binary gender representation'.¹⁹ Om het statische biologische reductionisme te doorbreken kijkt dit onderzoek daarom naar de veranderingen in de beeldvorming van gender over een langere periode in de geschiedenis.

Sport en naturalisatie

Ook op sportgebied is de vraag of verschillen tussen mannen en vrouwen voortkomen uit natuur of cultuur een steeds terugkerende discussiepunt. Hargreaves stelt dat juist in de sportwereld het biologisch reductionisme een dominante ideologie is.²⁰ Het idee dat het verschil tussen man en vrouw biologisch is wordt in de sport door enkele redenen nog extra versterkt.

Sport wordt namelijk vaak gezien als een sfeer buiten de samenleving, die niets te maken heeft met sociale of culturele structuren. Het is een plek waar men zich kan onttrekken aan het dagelijks leven.²¹ Huizinga omschrijft sport ook wel als een soort 'toverkring'; een afgesloten plek waarbinnen eigen regels gelden en die afgezonderd is van de gewone wereld.²² In zijn boek *Homo Ludens* beschrijft hij dit ook wel als een 'tijdelijke wereld binnen de gewone [wereld]'.²³ Alan Clarke en John Clarke beschrijven sport ook als een schijnbare aparte realiteit: "Because it [sport] appears as a sphere of activity outside society, and particularly as it appears to involve natural, physical skills and capacities, sport presents these ideological images as if they are natural. They appear to rest on natural, or extra-social truths, rather than being the products of human social and political

¹⁴ H. Ellis en J. Meyer, 'Introduction' in: Heather Ellis en Jessica Meyer eds., *Masculinity and the Other: Historical Perspectives* (Cambridge 2009) 1-23.

¹⁵ J. Scott, 'Gender: a useful category of historical analysis', *The American Historical Review* 91:5 (1986) 1053-1075.

¹⁶ J. Hargreaves, *Sporting females. Critical issues in the history and sociology of women's sports* (London 1994), 6-38 en 145-172.

¹⁷ Hargreaves, *Sporting females*, 146-147.

¹⁸ Scott, 'Gender: a useful category of historical analysis'.

¹⁹ Scott, 'Gender: a useful category of historical analysis', 1068.

²⁰ Hargreaves, *Sporting females*, 6-38 en 145-172.

²¹ J. Clarke en A. Clarke, 'Highlights and Action Replays – Ideology, Sport and the Media' in: Jennifer Hargreaves ed., *Sport, Culture and Ideology* (London/New York 1982) 62-87, aldaar 62-63.

²² J. Huizinga, *Homo ludens. Proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur* (Amsterdam 2010) 13-51.

²³ Huizinga, *Homo ludens*, 26.

construction.”²⁴

Dit idee van een schijnbare ‘natuurlijke’ realiteit is erg belangrijk. Clarke en Clarke stellen dat dit de sociale en culturele structuren die in de sport verweven zitten nog meer autoriteit geeft. De sociale structuren worden immers bevestigd door een wereld die totaal onafhankelijk van de onze lijkt te zijn. Bovendien voelt het alsof deze andere wereld in een ‘natuurlijke staat’ verkeert. Sport lijkt namelijk slechts een fysieke bezigheid en grenst aan het primitieve en dierlijke. Hierdoor lijken de sport en de mensen die hieraan meedoen in de meest pure en natuurlijke staat te verkeren. Deze naturalisatie geeft de sociale constructen een aura van vanzelfsprekendheid. De naturalisatie versterkt hiermee de bestaande sociale en culturele constructen, door deze een schijnbaar biologische en natuurlijke basis te verschaffen.²⁵ Dit concept van naturalisatie in de sport is ook sterk terug te vinden in de discussie over gender. Clarke en Clarke schrijven dat de schijnbaar natuurlijke context van de sport ideeën over mannelijkheid en vrouwelijkheid een uitstraling van vanzelfsprekendheid geeft.

Gender en sport

Het is van belang om te onderstrepen dat er niet één manier is waarop gendernormen zich in de sport manifesteren. Het is een onderwerp met dubbelzinnigheden, tegenstrijdigheden en nuances. Zo worden bestaande gendernormen uit de samenleving niet alleen weerspiegeld in de sportwereld, maar kunnen deze ook worden versterkt of doorbroken. Derks ziet het sportdomein daarom als een ‘paradoxaal gebied van enerzijds reflectie en versterking van bestaande hiërarchische verhoudingen, en anderzijds verschuivingen daarbinnen.’²⁶ Zoals eerder besproken is de context van groot belang en verschilt het per tijd, plaats, cultuur en sport hoe er naar mannelijkheid en vrouwelijkheid in de sport wordt gekeken.²⁷ Om deze afhankelijkheid van context te illustreren volgen enkele voorbeelden.

Ten eerste veranderen gendernormen in de sport mee met de tijd, al hoeven deze veranderingen niet precies parallel te lopen met maatschappelijke veranderingen. Een goed voorbeeld van deze veranderingen door de tijd heen is het roeien voor vrouwen. Tijdens het ontstaan en de beginjaren van het roeien werden vrouwen stelselmatig uitgesloten. Pas aan het begin van de 20ste eeuw werden vrouwen voor het eerst toegelaten, echter alleen als zij zich conformeerden aan de heersende opvatting over vrouwelijkheid. Dit hield in dat zij zich niet te veel mochten inspannen en vooral esthetisch moesten blijven tijdens het roeien. Zo ontstond het stijlroeien, waarbij door een jury werd beoordeeld op de sierlijkheid van de slagen en het uiterlijk van de roeisters. In 1930 ontstond een variant waarin beoordeeld werd op sierlijkheid en snelheid: het stijl-snelheidsroeien. Vanaf de jaren vijftig werden vrouwen ten slotte toegelaten tot het snelheidsroeien. En pas vanaf 1985 werd de afstand van de wedstrijd gelijk getrokken met die van de heren.²⁸

Ten tweede verschilt het ook sterk per land hoe gender zich manifesteert in de sport. Dit zie je duidelijk in de vrouwelijke participatie in het voetbal tijdens de Eerste Wereldoorlog. In Engeland nam de vrouwelijke participatie en de algemene interesse voor vrouwenvoetbal in die tijd enorm toe. Veel mannen waren van huis en het mannenvoetbal stond op een laag pitje, waardoor de

²⁴ Clarke en Clarke, ‘Highlights and Action Replays’, 63.

²⁵ Clarke en Clarke, ‘Highlights and Action Replays’.

²⁶ Derks, ‘Hard gras’, 6.

²⁷ M. Derks, ‘Nette vrouwen zweten niet. Sportvrouwen van marginalisering naar profilering’ in: M. Prange, M. Oosterbaan & R. Orsi eds., *Vrouwenvoetbal in Nederland. Spiegel en katalysator van maatschappelijke veranderingen* (Utrecht 2017) 37-59.

²⁸ M. Derks en R. Stokvis, ‘Roeiende vrouwen. De weg van de sierlijkheid’, *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 24:3 (1997) 416-437.

interesse in het vrouwenvoetbal enorm groeide. Deze toename was niet in Nederland te zien, waar de Eerste Wereldoorlog uiteraard minder impact had. Hierin zie je dat er in dezelfde periode op verschillende plaatsen ook grote verschillen kunnen ontstaan door de specifieke context van het land en de cultuur.²⁹

Tot slot verschilt het ook sterk per sport hoe gendernormen zich manifesteren. De sociologen Eldon Snyder en Elmer Spreitzer onderscheiden drie soorten sporten op grond van de historische participatiegraad van vrouwen. Het gaat hierbij om drie verschillende vormen van in- en uitsluitingsmechanismen. De eerste vorm betreft die sporten waarbij de deelname van vrouwen over het algemeen acceptabel werd bevonden. In deze categorie draaide de sportprestatie voornamelijk om het maken van sierlijke, esthetische bewegingen die relatief weinig inspanning vroegen. Hierbij moet je denken aan gymnastiek, zwemmen en wandelen. De tweede categorie betreft sporten waarbij de deelname van vrouwen over het algemeen niet acceptabel werd bevonden, maar waarop uitzonderingen konden worden gemaakt. Deze uitzonderingen hadden betrekking op aanpassingen van afstanden, gewichten of de mate van de inspanningen. Hierbij kun je denken aan atletiek, waarbij de afstanden korter werden gemaakt; of aan tennis en hockey, waarbij de wedstrijdtijden korter werden gemaakt. De participatie van vrouwen in deze sporten was alleen acceptabel als zij sierlijk en esthetisch bleven. De derde categorie betreft sporten waarbij de deelname van vrouwen als onacceptabel werd gezien. Dit zijn sporten waarbij het draait om inspanning en kracht en waarbij veel lichaamscontact plaatsvindt. Hierbij kun je denken aan voetbal, rugby en boksen.³⁰

Vanwege de tijds- en ruimtebeperking van deze scriptie heb ik mij in dit onderzoek beperkt tot de voetbalsport. Voetbal is de grootste sport van Nederland, het vrouwenvoetbal is recentelijk sterk in opkomst en voetbalboeken en strips zijn een populair genre. Deze pragmatische keuze heeft uiteraard wel gevolgen voor het onderzoek. Voetbal past in de derde categorie van Snyder en Spreitzer en is dus traditioneel een sport waarin vrouwen vaak uitgesloten werden.

Sport, gender en fictie

In dit onderzoek maak ik gebruik van het model van de cultuurtekst van gender- en literatuurhistorica Maaïke Meijer. Zij beschrijft cultuurtekst, ook wel discours genoemd, als de verzameling en herhaling van bepaalde culturele visies.³¹ Meijers stelt: 'Pas door de eindeloze herhaling van representaties waarin een bepaald patroon zit, wordt 'het normale' en het 'natuurlijke' geproduceerd, waarvan niet langer zichtbaar is dat het een effect is van representatie'³². Op deze manier is de herhaling werkelijkheidsvormend en construeert het denken over bijvoorbeeld genderverhoudingen, stelt Meijer. De herhaling van culturele normen creëert de werkelijkheid door mensen hier op een bepaalde manier naar te laten kijken, zonder dat ze nog onderscheid kunnen maken tussen werkelijkheid en representatie.³³ Het gaat Meijers dus om een herhaling van een bepaalde visie en niet om een individuele tekst. Het gaat over de manier waarop op een specifiek moment over bepaalde onderwerpen geschreven werd. Deze manier van schrijven is vaak hardnekkig en komt onbewust in bijna alle teksten terug. Door teksten goed te analyseren kan een cultuurtekst gevonden worden.

In alle vormen en soorten teksten is de cultuurtekst terug te vinden, dus ook in kinderboeken en strips. Meijer zelf analyseert in haar boek ook een sprookje en een kinderboek om de cultuurtekst

²⁹ Derks, 'Hard gras', 9-11.

³⁰ Derks, 'Nette vrouwen zweten niet'.

³¹ M. Meijer, *In tekst gevat: Inleiding tot een kritiek van representatie* (Amsterdam 1996).

³² Meijer, *In tekst gevat*, 121.

³³ Meijer, *In tekst gevat*, 120-124.

hierin te ontdekken.³⁴ Ook Hargreaves gaat dieper in op de betekenis van kinderboeken en strips. Zij bevestigt de impact van herhaling van specifieke culturele visies op bijvoorbeeld genderverhoudingen:

‘The display and emphasis of gender differences in comics and magazines for young readers may seem unimportant when considered in isolation, but because they are visible and public symbols of differences between males and females which are constructed and reproduced in other spheres as well, the ideological message is a very powerful one indeed.’³⁵

Mary Jo Kane stelt dat de kracht van deze jeugdfictie hem zit in een paar specifieke aspecten. Alle vormen van fictie geven de mogelijkheid om je te identificeren met een ander. Om de wereld door andere ogen te zien, iemand anders' belevingen te beleven. Zowel Kane als Meijer stellen dat deze identificatie met de personages belangrijk is in het proces van betekenisgeving. Het discours in een tekst heeft meer betekenis als het vanuit iemand komt waarmee de lezer zich kan identificeren. Hiermee heeft fictie invloed op je wereldbeeld en eigen identiteit. In jeugdliteratuur is deze identiteitsvorming nog sterker. De jeugd is bij uitstek een periode waarin mensen hun eigen identiteit vormgeven. Iemand is in die periode extra gevoelig voor de invloed van zijn omgeving op zijn zelfbeeld. Jeugdliteratuur kan hiermee invloed hebben op de manier waarop iemand denkt over gendernormen en zijn eigen verhouding hiertoe.³⁶

Methode

Om de natuurlijkheid en vanzelfsprekendheid van zowel de voetbalwereld als fictie te doorgronden en doorbreken, onderzoek ik de cultuurtekst (discours) in voetbalboeken en strips tussen 1900 en 2020. Ik heb deze tijd opgedeeld in drie periodes: 1900-1940, 1945-1970 en 1970-2020. Per periode heb ik een lijst gemaakt van alle voetbalboeken die in deze periode geschreven zijn. Dit heb ik gedaan aan de hand van de zoektermen ‘voetbal’, ‘voetbalboeken’ en ‘voetbalverhalen’ in het Centraal Bestand Kinderboeken (CBK). Hierbij heb ik gefilterd per periode en heb ik de latere herdrukken eruit gehaald. Ik kwam uit op 55 in de vooroorlogse periode, 93 in de periode 1945-1970 en 951 boeken in de periode 1970-2020. Om de cultuurtekst van deze periodes te vinden heb ik 4 tot 7 kinderboeken per periode gekozen om kwalitatief te analyseren. Ik denk dat deze boeken kunnen laten zien hoe er over sekse geschreven werd in een bepaalde tijd, wat het dominante discours was en wat voor soort verhalen en manieren van schrijven er gebruikelijk waren. Bij het selecteren van de boeken heb ik gelet op enkele belangrijke aspecten. Ten eerste heb ik gezocht naar auteurs die meerdere voetbalboeken geschreven hebben. Daarbij ben ik er vanuit gegaan dat een boek van deze auteur representatief was voor zijn gehele oeuvre en hiermee ook representatiever voor het geheel aan gepubliceerde boeken uit de desbetreffende periode. Ten tweede heb ik gepoogd om auteurs en uitgevers uit verschillende politieke en religieuze hoeken te kiezen. Ten derde heb ik gezorgd voor een spreiding in tijd over de desbetreffende periode. Tot slot werd ik in mijn selectie beperkt door de beschikbaarheid van de boeken; sommige zijn simpelweg niet meer terug te vinden of niet meer beschikbaar om te lezen.

Bij het analyseren van de geselecteerde boeken heb ik een aantal vragen gesteld. Hierbij keek ik eerst naar de historische context en de auteur. Vervolgens keek ik naar de koppeling van deze bredere maatschappelijk context met het voetbal en de fictie. In welke context krijgen de boeken betekenis? Wat is de rolverdeling en de verhouding tussen mannen en vrouwen in de boeken? Hoe worden mannen en vrouwen beschreven en afgebeeld? Welk ideaaltypen vrouw en man worden er

³⁴ Meijer, *In tekst gevat*, 33-38 en 113-116.

³⁵ Hargreaves, *Sporting females*, 150.

³⁶ M.J. Kane, ‘Fictional Denials of Female Empowerment: A Feminist Analysis of Young Adult Sports Fiction’, *Sociology of Sport Journal* 15.3 (1998): 231–62.

afgebeeld en waar worden deze mee gecontrasteerd? Welke metaforen worden er gebruikt? Kortom, welk dominant discours is er in de boeken terug te vinden? In hoofdstuk 2 zal ik deze vragen beantwoorden voor de periode 1900-1940, in hoofdstuk 3 voor de periode 1945-1970 en in hoofdstuk 4 voor de periode 1970-2020. In de conclusie zal ik verder ingaan op wat er door de tijd heen in de beeldvorming in deze fictie veranderd en wat er constant gebleven is.

De opkomst van voetbal in een context van religie, nationalisme en sociaal-darwinisme (1900-1940)

Historische achtergrond

De Tweede Industriële revolutie bracht in heel West-Europa grote veranderingen mee op economisch, sociaal en cultureel gebied. Michael Messner beweert dat deze snelle veranderingen ook leidden tot grote veranderingen in genderverhoudingen. Ik sluit mij aan bij Messner's interpretatie van de 'crisis of masculinity' theorie van socioloog Michael Kimmel. Deze crisis komt volgens Kimmel voort uit een combinatie van veranderingen op het gebied van werk, familie en genderverhoudingen.³⁷ Messner beargumenteert dat de eerste *crisis of masculinity* plaatsvond in de jaren 1890 tot 1920. Hij stelt dat door de Industriële Revolutie fabrieken en boerderijen steeds groter werden en de kleinere bedrijven hierin werden opgeslokt. De groep fabrieks- en grondeigenaren werd steeds kleiner, waardoor steeds minder mannen hun eigen zaak of boerderij hadden. De lonarbeiders rol was volgens Messner een wankel fundament voor het mannelijk privilege, in tegenstelling tot de patriarchale erfenis van eigendomsrechten die voorheen van vader op zoon werden doorgegeven. Dit, in combinatie met de eerste feministische golf, zorgde voor een angst voor sociale feminisering van de samenleving.³⁸

Deze mannelijkheids crisis en de gepaard gaande zoektocht naar de mannelijke identiteit zorgden voor steeds meer aandacht voor de fysieke taaheid, zoals oorlogsvoering. In deze context, beweert Messner, werd sport steeds belangrijker als een arena van ideologische strijd over fundamentele opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid. Dubbert beschrijft sport in deze context ook wel als de 'primary masculinity-validating experience'³⁹. Sport werd een apart gebied dat gescheiden was van de steeds vrouwelijker wordende samenleving. Daarnaast konden mannen hierin hun 'natuurlijke superioriteit' ten opzichte van de vrouw tonen.⁴⁰ In deze context werd het voetbal in Nederland steeds belangrijker. In 1865 werd de eerste voetbalwedstrijd in Nederland gespeeld en in 1879 werd de eerste voetbalclub opgericht (HFC). Tien jaar later werd de nationale voetbalbond opgericht.⁴¹ Deze groeide uit van 250 leden in 1889 naar 65.000 leden in 1929.⁴²

De opkomende interesse en participatie in voetbal gingen gepaard met de opkomst van een nieuw genre binnen de jeugdliteratuur: het voetbalboek. Rond 1900 ontstond dit genre en groeide snel in populariteit. In het Centraal Bestand Kinderboeken (CBK) zijn er ongeveer 55 voetbalboeken te vinden, die tussen de jaren 1900 en 1940 gepubliceerd werden. Uit deze 55 boeken heb ik er vier uitgekozen om kwalitatief te analyseren. Het eerste boek is *Jan Blauw-wit. Het verhaal van een voetballer*, geschreven in 1913 door Doe Hans. Hans was een parlementair- en sportjournalist, kinderboekenschrijver en voorzitter van de Nederlandse Protestanten-Bond. Zijn strenge protestantse opvoeding en grote bewondering voor zijn alleenstaande moeder brachten Hans tot de overtuiging dat de taak van de vrouw bovenal in het huishouden en de opvoeding lag.⁴³ Het tweede geanalyseerde boek is *De A.F.C-ers*, geschreven door Jouke Broer Schuil in 1915. Schuil was naast

³⁷ M.S. Kimmel, 'Men's responses to feminism at the turn of the century', *Gender and Society* 1:3 (1987) 261-283.

³⁸ M. Messner, 'Sports and male domination. The female athlete as contested ideological terrain', *Sociology of Sport Journal* 5 (1988) 197-211.

³⁹ Messner, 'Sports and male domination', 200.

⁴⁰ Messner, 'Sports and male domination'.

⁴¹ Derks, 'Hard gras'.

⁴² KNVB, <https://www.knvb.nl/over-ons/over-de-knvb/historie#:~:text=In%201889%20telde%20de%20net,teller%20op%201.231.561%20leden> (geraadpleegd 6 december 2020).

⁴³ Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn3/hans> (geraadpleegd 11 december 2020).

kinderboekenschrijver ook officier in het leger in Nederlands-Indië en later in Nederland. Het derde boek is *De lange mid-voor van T.T.T. Een verhaal voor voetballiefhebbers* geschreven in 1929 door Antony Cornelis Christiaan de Vletter. De Vletter was een onderwijzer, schrijver en actief lid van de protestantse en sociaaldemocratische Nederlandse Vereniging tot Afschaffing van Alcoholhoudende Dranken (kortweg de Blauwe Knoop). Zijn protestantse waarden, de drank-onthouding in het bijzonder, komen sterk terug in zijn kinderboeken. Tot slot het boek *De Urugees* uit 1930, geschreven door Kees Spierings. De streng katholieke Spierings vond dat het in de Nederlandse sportboeken ontbrak aan katholieke lectuur. Hij poogde dit te compenseren door vier voetbalboeken te schrijven met sterke katholieke waarden erin verweven.⁴⁴

Voetballers als soldaten

In het begin van de twintigste eeuw waren ideologieën zoals het sociaal-darwinisme en het nationalisme sterk in opkomst in Europa. Derks stelt dat vanuit deze denkbeelden het voetbal in Nederland steeds populairder werd onder leraren, pedagogen en legerofficieren. Voetbal werd gezien als een goede manier om jongens op te voeden en werd dan ook veel gespeeld op scholen en in het leger. Via voetbal konden immers sterke jongens gekweekt worden om het land te verdedigen. Deze argumentatie ging in op de fysieke, maar vooral ook de mentale voordelen van voetbal. Het werd gezien als een manier om het lichaam en de geest te trainen. Eigenschappen zoals loyaliteit en opoffering die in het voetbal aangeleerd werden, waren later van nut in het leger.

Deze pedagogische en nationalistische motivatie achter het voetbal is ook terug te zien in de geanalyseerde jeugdfictie. In *Jan Blauw-wit* wordt er door het hele boek heen een discussie gevoerd over het nut van voetbal. Vader van hoofdpersoon Jan en huisdokter Brandt vinden het aanvankelijk een gevaarlijke sport en bovendien onhygiënisch. Door het boek heen worden hun standpunten echter stevig ontkracht door Jan, de rest van zijn familie en de nieuwe huisdokter Doorne. Zij geven telkens pedagogische en nationalistische argumenten. Zo stelt dokter Doorne: 'We hebben kerels nodig in de maatschappij. Jongens van staal en van kracht. En die worden niet bij 't ganzebord gekweekt en niet in de kroeg, maar op 't sport veld. Frische lucht en beweging, die de longen en de spieren sterken, zijn in dit moeras-landje nodig, voor iedereen.'⁴⁵ Zij worden in hun overtuiging gesterkt door het feit dat meerdere ministers van oorlog het voetbalspel in het boek aanprijzen als manier om de jeugd mentaal en lichamelijk op te voeden. Ook lezen zij voetbalpropagandaboekjes, waarin onder andere staat: 'er mag ook in worden gezien [dat het voetbal] een middel is om ons kleine volk krachtig en weerbaar te maken en in staat stelt om in de ure des gevaars den vaderlandschen bodem met moed te verdedigen'.⁴⁶ Uiteindelijk wordt dit argument door Jan gewonnen en is zijn vader overtuigd van het nut van voetbal.

Het voetbal gaat in deze boeken grotendeels over het kweken van mannen en mannelijkheid. Het gaat hierbij deels om een bepaalde fysieke mannelijkheid. De mannelijke personages worden vaak aangeduid met termen als krachtig, sterk, staal, flink, stevig, etc. Maar het voetbal heeft in deze fictie zeker niet alleen fysieke voordelen, het gaat ook over het mentale aspect. In de boeken komen meerdere eigenschappen van een voetballer naar voren die worden gezien als mannelijk. De meeste hiervan kunnen opnieuw in het licht worden gezien van de militaire functie van voetbal. Zo worden vooral eigenschappen als moed, durf, loyaliteit, plichtsgevoel en opofferingsgezindheid onderstreept. De waarden van loyaliteit en trouw komen bijvoorbeeld naar voren in *Jan Blauw-wit* op het moment dat het hoofdpersoonage Jan bij zijn eigen matige club blijft, in plaats van naar de Nederlandse kampioen te vertrekken. Hij doet dit uit loyaliteit naar zijn club en vrienden, dit is

⁴⁴ DBNL, https://www.dbnl.org/tekst/lit004200401_01/lit004200401_01_0024.php (geraadpleegd 11 december 2020).

⁴⁵ D. Hans, *Jan Blauw-wit. Het verhaal van een voetballer* (Rotterdam 1913) 7-8.

⁴⁶ Hans, *Jan Blauw-wit*, 206.

immers zijn plicht stelt hij.⁴⁷ Een voorbeeld van het belang van samenwerking en opoffering wordt in hetzelfde boek gegeven:

‘Hij leerde, bovendien, zich opofferen voor andere: want als hij gunstig voor ’t doel stond, klaar om te schieten, klaar om te doelpunten, en zoo zich zelf een lauwer te winnen, dan leerde hij toch vaak den bal geven aan een kameraad, die er nog beter voor stond. Dat was z’n plicht. Hij, als enkeling, verdween dan in het gemeenschappelijk streven-van-allen. Dan ging de eer hem voorbij, dan gaf hij zelfs die eer aan een ander: maar alweer, dat was z’n plicht in den strijd, en ’t werd hem toch een voldoening, als het doelpunt werd behaald. Zoo leerde hij eerlijk samenwerken: allen voor één en één voor allen’.⁴⁸

De ‘muscular christian’ en de ‘gentleman amateur’

Het Nederlandse mannelijkheidsideaal werd rond 1900 naast nationalistische invloeden ook bepaald door religieuze waarden. Sporthistoricus Richard Holt beweert dat rond deze tijd in Engeland de zogenaamde ‘muscular christian’ het symbool van mannelijkheid werd. Deze *muscular christian* had enkele specifiek eigenschappen zoals ridderlijkheid, eerlijkheid en zelfbeheersing. Daarbij waren ook de waarden van het amateurisme van groot belang met de ‘gentleman amateur’ als ideaalbeeld. Deze *gentleman amateur* was vaak afkomstig uit de midden- en hogere klassen en had vooral het *fair play* hoog in het vaandel. Voorbeelden van deze *fair play* waren het corrigeren van de scheidsrechter ten nadele van jezelf en het nooit gebruik maken van oneerlijke voordelen ten opzichte van de tegenstander. Daarnaast was ook het waardig accepteren van verlies belangrijk onderdeel van het amateurisme. Jongens moesten leren om te gaan met verlies, niet ontmoedigd raken door tegenslagen en te allen tijde volharden. Het werd juist als gezond gezien als zij zich goede verliezers toonden en niet obsessief competitief waren.⁴⁹

Zowel Ruud Stokvis als Marjet Derks betogen dat dit Engelse mannelijkheidsideaal een grote invloed had op de manier waarop in Nederland tegen mannelijkheid aangekeken werd. Het ideaal van de *muscular christian* en de *gentleman amateur* werd in de Nederlandse sport vaak overgenomen. Het werd zelfs ‘in’ om je zo Engels mogelijk te gedragen en te praten.⁵⁰ Stokvis beschrijft het overgenomen ideaal als: ‘het ideaal van ridderlijkheid: strijdbaarheid die wordt getemperd door zelfbeheersing en het besef dat men de strijd op eerlijke wijze dient te voeren’.⁵¹

In de geanalyseerde boeken komt dit Angelsaksische mannelijkheidsideaal sterk terug. Het verbaast dan ook niet dat in de boeken veel Engelse woorden zoals *fair play* en *boy* worden gebruikt. In de literatuur zijn de mannelijke hoofdpersonen vaak een goed voorbeeld van de *muscular christian* of *gentleman amateur*. Ze worden beschreven als eerlijk, ridderlijk, sportief en beheerst. In het boek *De Urugees* van katholiek auteur Kees Spierings komen de waarden van eerlijkheid en sportiviteit sterk terug. De hoofdpersoon Wouter Duynstee toont zich een voorbeeldig *gentleman amateur* door de scheidsrechter erop te wijzen dat de tegenstander gescoord heeft terwijl deze scheidsrechter dit niet had gezien.⁵² Ook Jan uit *Jan Blauw-wit* laat zien een *gentleman amateur* te zijn door een speler van zijn eigen team uit te lenen aan zijn tegenstander op het moment dat zij een speler te kort komen.⁵³ Hij maakt geen gebruik van dit voordeel ten opzichte van zijn tegenstander omdat hij ‘eerlijk’ wil winnen. Ook de door Holt beschreven nadruk op het goed kunnen verliezen en niet te

⁴⁷ Hans, *Jan Blauw-wit*, 64-67.

⁴⁸ Hans, *Jan Blauw-wit*, 19.

⁴⁹ R. Holt, *Sport and the British: A modern history* (Oxford 1988) 97-98.

⁵⁰ R. Stokvis, ‘Mannelijkheid en lichaamsoefening’, *Sociologie* 3 (2007) 49-63.

⁵¹ Stokvis, ‘Mannelijkheid en lichaamsoefening’, 52.

⁵² K. Spierings, *De Urugees* (Den Haag 1930) 12.

⁵³ Hans, *Jan Blauw-wit*, 71.

obsessief bezig zijn met de winst komen terug in de boeken. In het katholieke boek *De Urugees* wordt meerdere malen benadrukt dat er hogere belangen zijn dan het voetbalspel. Zo stelt de coach van het team bijvoorbeeld: 'Voetbal is mooi, kan je karakter mee helpen vormen; 't heeft spanning, brengt je voor moeilijke situaties, die je verstand scherpen. Maar wordt géén voetbal-maniak. En evenmin 'n sport-dwaas.'⁵⁴ Ook in het boek *Jan Blauw-wit* wordt het belang van winnen genuanceerd en wordt het belang van een goede verliezer benadrukt. Zo vertelt hoofdpersoon Jan zijn medespelers na een verloren wedstrijd: 'geeft niet, lui. We spelen voor 't spel. Een eerlijk wedstrijd verliezen is geen schande. Ik verlies liever dan dat 'k win zoals zij gewonnen hebben'.⁵⁵

Dit mannelijkheidsideaal wordt in de boeken benadrukt door een duidelijk tegenstelling en strijd tussen de eerlijke, ridderlijke hoofdpersoon en de gemene, oneerlijke tegenstander. Hier zie je de door Ellis en Meyer beschreven *othering*, waarbij verschillende vormen van mannelijkheid tegen elkaar worden afgezet.⁵⁶ Het mannelijkheidsideaal van de *muscular christian* en *gentleman amateur* wordt afgezet tegen een fysiekere, agressievere vorm van mannelijkheid. De hoofdpersonen spelen tegen gemene teams zoals de Trappers⁵⁷, TAO(Trap Alles Omver)⁵⁸ en S(lagers) V(oetbal) V(ereeniging)⁵⁹. Deze tegenstelling gaat in sommige boeken ook gepaard met een tegenstelling in stand. Zo bestond de club van hoofdpersoon Wouter in *De Urugees* uit leden van de gegoede middenstanders, hoge ambtenaren en directeuren.⁶⁰ In *De lange midvoor van T.T.T.* komt deze tegenstelling in klassen het sterkst naar voren. Over de gemene, ruwe tegenstander staat daarin het volgende: 'Deze club had van huis uit niet geleerd zich te beheerschen. Bijna alle leden waren jonge bootwerkers, lossers, kortom, mannen, die door zware lichamelijke arbeid hun brood verdienden, weinig gelegenheid kregen, zich geestelijk te ontwikkelen en te beschaven... Met T.T.T. stond 't anders. De leden er van waren niet allen studenten, maar toch kenmerkten zich al hun gedragingen door een zekere beschaving'⁶¹

In tegenstelling tot de gemene tegenstander bleven de hoofdpersonages rustig, eerlijk en beheerst. Zo leert Jan Blauw-wit zijn teamgenoten 'in t vuur van hun spel toch de hoogste ridderlijkheid niet vergeten' tijdens zo'n ruwe wedstrijd.⁶² In *De lange mid-voor van T.T.T.* richten de hoofdpersoon Wijn en zijn vriend zelfs een nieuwe Nederlandse voetbalbond op die volledig is gericht op eerlijk spel. Zij dulden geen ruwheid, trucs of oneerlijkheid. Naar eigen zeggen werd er 'een nieuwe sfeer geschapen waarin fairspel hoofdzakelijk gehuldigd werd'.⁶³

⁵⁴ Spierings, *De Urugees*, 26.

⁵⁵ Hans, *Jan Blauw-wit*, 70-71.

⁵⁶ Ellis en Meyer, 'Introduction'.

⁵⁷ J.B. Schuil, *De A.F.C-ers* (Amsterdam 1915) 155-167.

⁵⁸ G. van Aalst, *Lotgevallen van een voetbalschoen* (Amersfoort 1924) 44.

⁵⁹ Van Aalst, *Lotgevallen*, 61.

⁶⁰ Spierings, *De Urugees*, 32.

⁶¹ A.C.C. de Vletter, *De lange mid-voor van T.T.T. Een verhaal voor voetballiefhebbers* (Alkmaar 1929) 84.

⁶² Hans, *Jan Blauw-wit*, 72.

⁶³ De Vletter, *De lange mid-voor van T.T.T.*, 189.

Jan feliciteert zijn tegenstander met de overwinning, want 'de vurige strijd dwong hem tot ridderlijkheid jegens den tegenstander, tot een eerlijk hem-de-overwinning-gunnen'⁶⁴

Vrouwen uitgesloten van het voetbalveld

In deze tijd werden vrouwen stelselmatig uitgesloten van het voetbal. Incidenteel vond er echter wel eens een vrouwenwedstrijd plaats, al werden deze vaak tegengewerkt door de NVB. Zo kondigde de Rotterdamse club Sparta aan dat er een dameswedstrijd plaats zou vinden tussen Rotterdamse voetbalsters en de English Ladies Footballclub 'Nettie Honeyball'. De NVB dreigde echter de spelers van Sparta te royeren als deze vrouwenwedstrijd door zou gaan.⁶⁵ Marjet Derks stelt dat de uitsluiting van deze vrouwen vaak gebaseerd was op argumenten die voortkomen uit het biologisch reductionisme en het sociaal-darwinisme. De argumentatie over de participatie van vrouwen ging eigenlijk altijd over de functie van het vrouwelijk lichaam en de effecten van sport hierop.⁶⁶ Het vrouwelijke lichaam wordt ook wel gezien als fundamenteel symbool van de machtsrelaties tussen vrouwen en mannen in sport.⁶⁷ Michael Messner beschrijft het lichaam van een vrouwelijke atleet als een 'contested ideological terrain'.⁶⁸ Denkbeelden over het vrouwelijk lichaam in de sport zeggen dus veel over de machtsrelaties tussen mannen en vrouwen in de samenleving. Hierdoor is het vrouwelijke lichaam – en met name haar voortplantingsfunctie – altijd al een belangrijk onderwerp van debat geweest, met name in het voetbal. Rond 1900 werd gedacht dat zware fysieke inspanning het lichaam van de vrouw en de voortplanting in gevaar konden brengen. Zo zou deze inspanning bijvoorbeeld de eierstokken in de verdrukking kunnen brengen⁶⁹. Juist in een tijd dat door het opkomend nationalisme de voortplantingsrol van de vrouw benadrukt werd om een groot en gezond volk te creëren. Hier zie je opnieuw dat het verschil tussen mannen en vrouwen werd verklaard vanuit het biologisch reductionisme en niet vanuit de culturele factoren die eventueel meespeelden in de participatie en prestaties van de vrouwelijke atleten.

Daarnaast waren er esthetische beweegredenen om vrouwen uit het voetbal uit te sluiten, betoogt Derks. Sierlijkheid en netheid werden gezien als vrouwelijke eigenschappen. Het was niet esthetisch als vrouwen zouden zweten, vies zouden worden of zich te hard in zouden spannen. Het voetbal werd daarom als onvrouwelijk gezien en vrouwen werden stelselmatig uitgesloten. Tot slot was men bang dat de participatie van vrouwen in het voetbal ook zou zorgen voor een grensvervaging tussen mannen en vrouwen. Mensen waren bang dat er een tussencategorie zou ontstaan; een 'manwif'. Ook zou het voetbal de vrouwelijke homoseksualiteit aanwakkeren.⁷⁰

⁶⁴ Hans, *Jan Blauw-wit*, 20.

⁶⁵ Derks, 'Hard gras'.

⁶⁶ Derks, 'Nette vrouwen zweten niet'.

⁶⁷ Hargreaves, *Sporting females*, 145-172.

⁶⁸ Messner, M., 'Sports and male domination. The female athlete as contested ideological terrain', *Sociology of Sport Journal* 5 (1988) 197-211

⁶⁹ Derks, 'Nette vrouwen zweten niet'.

⁷⁰ Derks, 'Nette vrouwen zweten niet'.

In de voetbalboeken komt deze uitsluiting van vrouwen uit het voetbal duidelijk terug. Er komt in de geanalyseerde boeken geen meisje of vrouw voor die zelf bij een club voetbalt. Er wordt weinig over de participatie van vrouwen in het voetbal gepraat en er wordt ook niet ingegaan op de redenen waarom zij niet meedoen. Het lijkt als vanzelfsprekend te worden gezien dat vrouwen niet participeren. Alleen in het boek *De lange mid-voor van T.T.T.* is er wel enkele keren expliciet een discussie over vrouwen in het voetbal. Hierin komt naar voren dat vrouwen wel aan andere sporten zoals zwemmen, fietsen of hockey kunnen doen, maar niet aan voetbal omdat dit 'geen spel voor meisjes is'.⁷¹ Hierin zie je opnieuw duidelijk dat het in-en uitsluiten van vrouwen sterk per sport verschilt, zoals Snyder en Spreitzer aangeven in hun model. Een interessant karakter in het boek is meisje Mieke. Zij is dol op voetbal en wil het liefst zelf ook voetballen. Mieke en de mannelijke hoofdpersoon Wijn kunnen haar echter alleen als voetballer zien als zij een mannelijke vorm aanneemt. Een echte vrouwelijke voetballer lijkt niet in hun gedachte of verbeelding voor te komen.

'Ik ben dol op alle sport! Als ik 'n jongen was, zou ik wereldkampioen willen worden op de schaats, op de fiets, in 't water, van alles!' Wijn lachte luidkeels om de gedachte, Mieke strijdende tegen reuzensterke kerels.'⁷²

'Ik vind 't toch zoo jammer, dat ik een meisje ben,' zei 't vroolijke ding. 'Je kunt toch zwemmen, tennissen...' 'Schei uit!' riep ze, 'ik wil voetballen'⁷³

'Jij had toch 'n jongen moeten zijn, je hebt gelijk.' 'Zou ik me als jongen verkleeden en dan lid van een voetbalclub worden?' 'Stel je niet zoo an,' riep Wijn, 'n meisje kan nooit echt voetballen!'⁷⁴

Hieruit blijkt duidelijk dat zij alleen een mannelijke voetballer voor zich kunnen zien en dat vrouwen niet worden geaccepteerd op het voetbalveld. Hierbij wordt er een duidelijk contrast tussen het vrouwelijke en het atletische geschetst. Toch voetbalt Mieke in het geheim ook af en toe met andere dames. Eén keer laat zij dit ook zien aan hoofdpersoon Wijn. Ze blijkt snel en tweebenig te zijn en imponeert Wijn hiermee. Ze geeft hem zelfs enkele tips over hoe hij een betere voetballer zou kunnen zijn.⁷⁵ De lezer kan zich identificeren met Mieke en zich op deze manier voorstellen dat een vrouw goed kan voetballen.

Mieke voetbalt met haar tasje.⁷⁶

⁷¹ De Vletter, *De lange mid-voor van T.T.T.*, 24.

⁷² De Vletter, *De lange mid-voor van T.T.T.*, 36.

⁷³ De Vletter, *De lange mid-voor van T.T.T.*, 67.

⁷⁴ De Vletter, *De lange mid-voor van T.T.T.*, 68.

⁷⁵ De Vletter, *De lange mid-voor van T.T.T.*, 67.

⁷⁶ De Vletter, *De lange mid-voor van T.T.T.*, 64.

Ondersteunende rol van de vrouw

In deze periode werd de vrouw vaak in een ondersteunende en verzorgende rol geplaatst. Dit werd deels geconstrueerd en versterkt door de beeldvorming van vrouwen in oorlogssituaties. De historici Karen Hagemann en Sonya Rose stellen dat voornamelijk in de beeldvorming en propaganda van beide wereldoorlogen vrouwen een ondersteunende rol toebedeeld kregen.⁷⁷ Dit ondanks het feit dat in werkelijkheid ook een deel van de vrouwen in het leger of in verzetsgroepen meevocht; zo'n 2 à 3 procent van de geallieerde legers bestond uit vrouwen. Deze vrouwen werden echter niet echt erkent en door overheden werden verhalen hierover verborgen of genegeerd. In de beeldvorming en in het publieke geheugen tijdens en na de wereldoorlogen werd vooral de verzorgende rol van de vrouw benadrukt, aldus Hagemann. De belangrijkste verzorgende rol die een vrouw in de oorlog kon hebben, was die van de verpleegster. Deze rol werd gezien als de vrouwelijke tegenhanger van de mannelijke held op het slagveld, de verpleegsters werden ook wel de engelen genoemd.⁷⁸

Deze beeldvorming van de verzorgende, ondersteunende rol van vrouwen is ook terug te zien in de boeken. Vrouwen werden in de voetbalboeken weliswaar uitgesloten van het voetbalveld, maar zeker niet van de zijlijn of de tribune. De boeken spreken van het zogenaamde 'voetbalmeisje' dat fanatiek het voetbal volgde. In deze boeken was zij vooral vol bewondering van de sterke mannelijke hoofdpersonage en was hierom fan van een bepaalde club. Ook nam zij de verzorgende rol op zich als hij geblesseerd raakte op het voetbalveld, en kwam ze vaak langs om hem te verzorgen als hij ziek of langdurig geblesseerd was. De mannelijke hoofdpersoon putte kracht en moed uit haar aanwezigheid en steun. Zo raakt Eddy uit *De A.F.C.-ers* ernstig geblesseerd en vroeg zijn teamgenoot of hij nog door kon spelen. "Eddy voelde 'n vreeselijken steek in zijn bovenarm en hij wou al zeggen, dat 'n ander maar voor hem moest invallen, toen hij op eens Kitty ontdekte. 'Ja, ik denk het wel. 't Zal wel overgaan!' zei hij."⁷⁹ Hij putte kracht uit haar aanwezigheid. Deze verzorgende, ondersteunende rol van de vrouw is een steeds terugkerend thema in de boeken van deze periode.

⁷⁷ K. Hagemann en S. Rose, 'War and Gender: The Age of the World Wars and Its Aftermath—an Overview' in: Karen Hagemann, Stefan Dudink, and Sonya O. Rose eds., *The Oxford Handbook of Gender, War, and the Western World since 1600* (2020).

⁷⁸ K. Hagemann, 'History and Memory of Female Military Service in the Age of World Wars' in: Karen Hagemann, Stefan Dudink, and Sonya O. Rose eds., *The Oxford Handbook of Gender, War, and the Western World since 1600* (2020).

⁷⁹ Schuil, *De A.F.C.-ers*, 159.

Opkomst van het damesvoetbal en professioneel mannenvoetbal in de context van traditionele keurslijven (1945-1970)

Historische achtergrond

De jaren vijftig stonden in het teken van de wederopbouw die gekenmerkt werd door een tweestrijd in Nederland. Aan de ene kant was er een conservatieve stroming die behoefte had aan een terugkeer naar de vooroorlogse normen en waarden, terwijl er aan de andere kant een deel van Nederland steeds progressiever werd. Historica Anneke Ribberink stelt dat deze tegenstrijdigheid ook de emancipatie van de vrouw in Nederland in die tijd kenmerkt. Aan de ene kant, betoogt Ribberink, stond het emancipatievraagstuk niet erg hoog op de agenda en was de heersende opvatting dat de emancipatie van de vrouw al voltooid was. In deze context, waarin behoefte aan een terugkeer naar vooroorlogse normen groot was, werd het burgerlijke huwelijksideaal en het bijbehorende vrouwenbeeld steeds populairder. Dit werd gevoed door de manier waarop het publieke geheugen over de oorlog gevormd werd. In herdenkingen, films en boeken werd het beeld van de vrouwelijke soldaat onderdrukt, terwijl het beeld van de verzorgende vrouw op een voetstuk werd geplaatst⁸⁰. Vrouwen werden opgevoed met het idee dat hun toekomst lag in het huishouden en de kinderopvoeding. Dit ideaalbeeld werd ook nog versterkt door de opkomende sociale wetenschappen en pedagogiek, die het belang van een goede opvoeding en de rol van de moeder hierin benadrukten. Aan de andere kant ontstonden er echter ook ontwikkelingen die kunnen worden gezien als voorbode voor de tweede feministische golf, stelt Ribberink. Wettelijk kwamen er meer rechten voor vrouwen met het opheffen van de handelingsonbekwaamheid van getrouwde vrouwen in 1956 en de afschaffing van het arbeidsverbod van gehuwde vrouwen in overheidsdienst in 1958. Ook nam het aantal werkende gehuwde vrouwen en het aantal studerende vrouwen sterk toe. Toch ontvingen vrouwen vaak een dubbele boodschap, waarbij ze enerzijds hun best moesten doen op school en werk, maar anderzijds als eindbestemming het huwelijk en moederschap hadden. Het werd dan ook vaak verwacht dat vrouwen stopten met werk of studie zodra zij getrouwd waren.⁸¹

Ook de emancipatie van het vrouwenvoetbal was geenszins lineair en werd ook gekenmerkt door tegenstrijdigheden. Marjet Derks stelt dat de jaren vijftig van de vorige eeuw kunnen worden gezien als de grote doorbraak van het vrouwenvoetbal in Nederland. Er werden meerdere vrouwenclubs opgericht en er werd gestart met een landelijke competitie van veertien teams. Op 16 april 1955 werd de Algemene Damesvoetbalbond opgericht. Toch was er ook sprake van veel weerstand in de KNVB en de media. De KNVB zag het vrouwenvoetbal als inbreuk op bestaande verhoudingen en bestempelde vrouwenvoetbal als 'wild voetbal'. Bovendien vreesden zij dat het de mannelijke spelers zou afleiden als er dames zouden voetballen. Uiteindelijk werden de Damesvoetbalbond en de damescompetitie in 1956 moeizaam geaccepteerd door de KNVB, onder de voorwaarde dat er minstens een uur tussen de mannenwedstrijden en de vrouwenwedstrijden zaten.⁸²

In diezelfde tijd woedde er ook een stevige discussie over het betaald mannenvoetbal. Er kwam een steeds grotere roep om de betaling van spelers. De KNVB kreeg er zelfs een directe concurrent bij met de oprichting van de Nederlandse Beroepsvoetbal Bond (NBVB). De KNVB was erg conservatief in deze discussie en hield lange tijd vast aan de waarden van het amateurisme. Zij voerden argumenten aan tegen het betaald voetbal zoals het idee dat het jongeren zou afleiden van studie en arbeid, dat de spelvreugde zou verdwijnen en dat de prestatie van minder belang zou moeten zijn dan het beoefenen van de sport. De KNVB verloor deze strijd uiteindelijk en de beide

⁸⁰ K. Hagemann, 'History and Memory of Female Military Service in the Age of World Wars' in: Karen Hagemann, Stefan Dudink, and Sonya O. Rose eds., *The Oxford Handbook of Gender, War, and the Western World since 1600* (2020)

⁸¹ A. Ribberink, *Politiek veelstromenland: Feminisme* (1987) 24-35.

⁸² Derks, 'Hard gras'.

bonden fuseerden. In 1956 begon de eredivisie.⁸³

In het Centraal Bestand Kinderboeken (CBK) zijn er ongeveer 75 voetbalboeken te vinden uit de periode tussen de jaren 1945 en 1970. Hiervan wordt het boek *Rood-wit wordt kampioen* geanalyseerd. Dit boek is in 1964 geschreven door Hans van Stratum, kinderboekenschrijver met nog vier andere voetbalboeken uit dezelfde periode. Het andere boek dat wordt geanalyseerd is *Toni wordt keeper van 'val aan'* uit 1952. Geschreven door Nettie Kelderman, onder het pseudoniem Netty Wijnberg. Naast het groot aantal voetbalboeken kwam in deze tijd ook het genre stripverhalen sterk opzetten in Nederland. Deze stripverhalen waren erg populair en werden onderdeel van jeugdliteratuur en jeugdcultuur. Daarnaast zijn dit vaak reeksen over een langere periode met dezelfde vorm en schrijver, waardoor je goed veranderingen in de loop van de tijd kan waarnemen. Daarom analyseer ik in dit hoofdstuk een deel van de populaire serie *Kick Wilstra*, geschreven en getekend door Henk Sprenger. *Kick Wilstra* was de eerste voetbalstrip in Nederland en Henk Sprenger wordt ook wel gezien als een van de sleutelfiguren van de ontwikkeling van de Nederlandse strip. Van deze reeks heb ik gekozen voor de volgende delen: *De avonturen van Kick Wilstra, de wonder-midvoor* (1949), *Kick Wilstra. Voetbalrevoluties* (1957), *Kick wilstra gaat op de vuist!* (1957), *Kick Wilstra. Latijns-voetbal en voetbal-Latijn* (1958) en *Kick Wilstra. Avonturen op canvas, grasmat en beton* (1958).

Professionalisme

Een grote verandering die in de boeken van deze periode kan worden waargenomen is de houding tegenover het amateurisme en professionalisme. Waar in de boeken uit de eerdere periode nog niet werd gesproken over het professionalisme, of dat het werd afgedaan als een ongunstige ontwikkeling, vindt er in deze periode een verschuiving richting het accepteren hiervan plaats. Dat komt ook tot uiting in de opkomende roep om en discussie over betaald voetbal in Nederland, die uiteindelijk leidt tot het ontstaan van de eredivisie. Deze verschuiving is ook waar te nemen in de *Kick Wilstra* reeks. In de eerste strip uit 1949 slaat Kick twee keer een functie in het betaald voetbal in Engeland af. Hij gaat uiteindelijk bij de het professionele Engelse team de Rovers spelen, maar weigert geld aan te nemen.⁸⁴ In de strip uit 1957 wordt er flink aandacht besteed aan de discussie rondom het betaald voetbal. Henk Springer steekt de draak af met het bestuur van de KNVB en noemt hun opvattingen middeleeuws. Ditmaal wordt er gepleit vóór het professionalisme en verdient *Kick Wilstra* ondertussen wel geld met het voetbal.⁸⁵ Ook in *Rood-wit wordt kampioen* uit 1964 lijkt dit al helemaal normaal te zijn en ook iets waar veel jongens van dromen. De hoofdpersoon Joep van Dort krijgt meermaals aanbiedingen van clubs voor veel geld en hij speelt uiteindelijk betaald voetbal in de eredivisie.

Interessant is wel dat het voetbal in deze boeken nog niet wordt gezien als volwaardige baan. Voetbal verdient niet genoeg en beide hoofdpersonen hebben er nog een baan naast. Joep uit *Rood-wit* mag van zijn trainer uit het betaald voetbal niet spelen als hij geen goede opleiding volgt en een degelijke baan vindt.⁸⁶ Zijn leraren, ouders en trainer maken hem meerdere keren duidelijk: 'de maatschappij is nummer één, voetbal is mooi, maar altijd nummer twee.'⁸⁷ Voetbal wordt in deze literatuur nog steeds gezien als middel om een groter doel te bereiken en is geen doel op zich. Net als in de vorige periode wordt voetbal omschreven als middel om jongens mee op te voeden en voor te bereiden op het leven en werken in de maatschappij. Zo geeft *Kick Wilstra* zijn kinderen mee dat: 'sport menige nuttige les voor het leven [geeft]! Ook het leven kan hard zyn, zonder schrammen en

⁸³ G. Valk, *AZ is de naam! Vijftig jaar betaald voetbal in Alkmaar 1954-2004* (2004) 15-33.

⁸⁴ H. Sprenger, *De avonturen van Kick Wilstra, de wonder-midvoor* (Amsterdam 1949) 49-51

⁸⁵ H. Sprenger, *Kick Wilstra. Voetbalrevoluties* (Amsterdam 1957) 3-6.

⁸⁶ H. van Stratum, *Rood-wit wordt kampioen*, 157-160.

⁸⁷ Van Stratum, *Rood-wit*, 157.

breuken komt men er niet'.⁸⁸ Interessant is dat de oorlogsretoriek hierin langzaam lijkt te verdwijnen. In de periode 1900-1940 ging het voornamelijk over het voorbereiden op het leger en het kweken van jongens die het land konden verdedigen. Dit komt nog deels terug in het eerste deel van de *Kick Wilstra* reeks uit 1949, waarin Kick in het leger werkt als camouflage expert. Hij stelt dat de 'lichamelijke inspanning van het spel hem de nodige energie geeft om zijn belangrijke werk beter te kunnen uitvoeren'.⁸⁹ Later in de strips en in de andere boeken lijkt deze oorlogsretoriek te verdwijnen en lijkt vooral het persoonlijke succes in de maatschappij belangrijk te worden. Het volgen van een goede opleiding, vinden van een goede baan en het carrière maken zijn belangrijk. Hierbij kan voetbal een goed middel zijn als voorbereiding, maar wordt niet gezien als een carrière op zichzelf.

Kick Wilstra beschrijft voetbal als nuttig om in de maatschappij te slagen.⁹⁰

Amateurwaarden in het professionalisme

Ook interessant is dat het ideaal van de *gentleman amateur* sterk blijven terugkomen in deze boeken, ondanks het feit dat het amateurisme grotendeels plaats maakt voor professionalisme. Zo worden de jongens veelal beschreven als beheerst, bescheiden en eerlijk. Het belang van de *fair play* zie je onder andere bij Joep uit *Rood-wit* terug. De keeper van de tegenstander raakt ernstig geblesseerd en Joep kan makkelijk scoren voor een leeg doel. Hij besluit echter de bal expres naast te schieten en de keeper te helpen, want 'op zo'n manier wilt hij geen doelpunt maken'⁹¹. Het publiek moedigt dit aan en juicht nog harder dan wanneer hij een doelpunt maakt.⁹² Later bewijst hij opnieuw zijn eerlijkheid door de gouden medaille van een schaatswedstrijd aan zijn tegenstander te geven die vlak voor de finish viel.⁹³ Spelplezier en eerlijkheid blijven belangrijker dan winnen, ondanks de verhoogde druk die er nu op ligt.

Opnieuw zie je in de boeken de door Ellis en Meyer beschreven *othering*, waarbij de eerlijke hoofdpersonen wordt afgezet tegen de gemene tegenstander. Waar in de periode 1900-1940 vooral een contrast binnen Nederland tussen verschillende standen werd gemaakt, wordt het contrast nu geschetst tussen verschillende nationaliteiten en etniciteiten. Het werd voor voetballers steeds gebruikelijker om in het buitenland te gaan voetballen en dit komt ook terug in de boeken. Dit zorgt ervoor dat de specifieke Nederlandse vorm van mannelijkheid af wordt gezet tegen buitenlandse vormen van mannelijkheid. Dit contrast komt erg sterk naar voren in de *Kick Wilstra* reeks, waarin

⁸⁸ H. Sprenger, *Kick Wilstra. Latijns-voetbal en voetbal-Latijn* (Amsterdam 1958) 39.

⁸⁹ Sprenger, *De avonturen van Kick Wilstra*, 50.

⁹⁰ Sprenger, *Kick Wilstra. Latijns-voetbal en voetbal-Latijn*, 39.

⁹¹ Van Stratum, *Rood-wit*, 58.

⁹² Van Stratum, *Rood-wit*, 57-58.

⁹³ Van Stratum, *Rood-wit*, 68-69.

Kick in de Italiaanse competitie speelt. De Nederlandse mannelijkheid wordt beschreven als beheerst, bescheiden en bedachtzaam, terwijl de Italiaanse spelers en het publiek meermaals worden neergezet als temperamentvol, heethoofdig, impulsief en agressief.⁹⁴ De 'ander' krijgt een specifiek gezicht in de vorm van de Italiaanse tegenstander Josso. Hij wordt beschreven als impulsief, lomp en gemeen. Josso is vaak in duel met Kick, waarbij hij veel gemene trucjes uithaalt en het tegenovergestelde van een *gentleman* is. Zo scheldt hij veel, maakt hij veel ruwe overtredingen en gaat hij na zijn verlies zelfs op de vuist met Kick. Kick blijft onder deze omstandigheden beheerst en wint met voetbalkwaliteiten en spelinzicht.⁹⁵ Onderstaande afbeelding toont duidelijk de beeldvorming van de 'ander', waarbij Josso wordt weggezet als een impulsieve stier. Deze beeldvorming komt overeen met de argumentatie van Ellis en Meyer, waarbij zij beschrijven dat de ideale mannelijkheid ook vaak wordt afgezet tegen het dierlijke en beestachtige.⁹⁶

De Italiaanse tegenstander Josso wordt afgebeeld als stier.⁹⁷

Verzorgende en huishoudelijke rol van de vrouw

In de boeken uit deze periode hebben de meeste vrouwen nog steeds de rol van voetbalfan en ondersteuner van de mannelijke hoofdpersoon. Parallel lopend aan het populairder worden van het burgerlijke huwelijksideaal en het bijbehorende vrouwbeeld in Nederland, krijgt de moeder van de hoofdpersonen ook een grotere rol in de boeken. Hierin is de moeder vaak lief, ondersteunend en richt zij zich vooral op het huishouden, terwijl de vader strenger is en zich vooral richt op het werk. De rol van de vrouw als verzorger en huishoudster is in deze boeken erg vanzelfsprekend. Dat het een uitzondering lijkt te zijn dat een man een grote rol in huishoudelijke aangelegenheden speelt, blijkt wel uit een scène uit het boek *Toni wordt keeper*. Hoofdpersoon Pim gaat op bezoek bij zijn zieke vriend Wouter. Als Pim binnenkomt in de kamer verstopt Wouter snel de schillenbak en het vergiet met aardappelen die hij aan het schillen was om zijn moeder te helpen. Wouter schaamt zich hier duidelijk voor en Pim 'ontziet' hem door te doen alsof hij het niet gezien heeft. 'Wouter bloosde verlegen. Het liefst was hij helemaal onder de dekens gekropen. Wat moesten de jongens wel niet van hem denken? Dat hij een Jan Hen was?'.⁹⁸ Jan Hen staat spreekwoordelijk voor een verwijfde

⁹⁴ Sprenger, *Kick Wilstra. Voetbalrevoluties* (Amsterdam 1957); Henk Sprenger, *Kick Wilstra. Avonturen op canvas, grasmat en beton* (Amsterdam 1958); Sprenger, *Kick Wilstra. Latijns-voetbal en voetbal-Latijn*.

⁹⁵ H. Sprenger, *Kick wilstra gaat op de vuist!*

⁹⁶ Ellis en Meyer, 'Introduction', 5 en 7.

⁹⁷ Sprenger, *Kick Wilstra gaat op de vuist!*, 36.

⁹⁸ N. Wijnberg, *Toni wordt keeper van "Val Aan"* (Amsterdam 1952) 25.

man, een man die zich met vrouwelijke huisarbeid bezighoudt. Een man die zich met het huishouden bezighield was blijkbaar uitzonderlijk.

Vrouwenvoetbal in traditioneel keurslijf

Terwijl de meeste boeken uit deze tijd niet ingaan op de ontwikkelingen in het vrouwenvoetbal, spendeert Henk Sprenger bijna een heel stripboek aan de opkomst van het vrouwenvoetbal. In *Kick Wilstra, voetbalrevoluties* komen vrouwen in opstand tegen het voetbal. De vrouwen zijn vaak alleen thuis terwijl hun mannen aan het voetballen zijn. Ze zijn helemaal klaar met het alleen thuis zitten en komen in verzet. Met veel geweld weten zij het voetbal plat te leggen. Al snel blijkt dit niet de beste oplossing en wordt het voetbal weer hervat. Dit keer mogen de vrouwen echter zelf ook voetballen, zodat ze niet meer alleen thuis zitten.

In de strip zie je de eerder besproken tegenstrijdigheden van de emancipatie van vrouwen in Nederland sterk terug. Aan de ene kant besteedt het boek ruim aandacht aan het vrouwenvoetbal en wordt dit hiermee serieus genomen. De vrouwen worden afgebeeld als sterke vrouwen die opkomen voor hun eigen rechten. Uiteindelijk dwingen zij het vrouwenvoetbal af en verkrijgen zij toenemende rechten op sportgebied.⁹⁹ Dit wordt in de strip uiteindelijk gezien als positieve ontwikkeling. Het wordt beschreven als schitterende belofte voor de toekomst.¹⁰⁰

Aan de andere kant wordt deze ontwikkeling nog steeds beschreven vanuit een traditioneel keurslijf. Vooral het huishoudelijke ideaal blijft sterk aanwezig in de afbeelding van de voetbalsters. Zo komen de vrouwen in opstand met wapens als deegrollers, pannen en spatels.¹⁰¹ Ook krijgen de vrouwelijke voetbalclubs namen als 'V.V.V. de stofzuigers' en 'De Breipennekes'.¹⁰² Daarnaast zijn de vrouwen erg stereotype weergegeven, waarbij ze vooral geven om kleding, make-up en gezelligheid. Zo zijn de dames in de rust vooral aan het kletsen en maken zij de kleedkamer gezellig met bloemetjes. Ook worden er in de strip extra regels opgesteld bij het damesvoetbal, zoals het verbod op onnodig veel praten in het veld en het verbod op roddelen.¹⁰³ Tot slot blijft ook de traditionele esthetische waarde van belang tijdens het voetballen. Het voetbal wordt positief beoordeeld op grond van de traditionele waarden van sierlijkheid en netheid. De voetballende dames worden sierlijk en vrolijk afgebeeld, waarbij wordt gesteld dat er nimmer zoveel gratie en souplesse bij het spel aanschouwd was.¹⁰⁴

⁹⁹ Sprenger, *Kick Wilstra. Voetbalrevoluties*; Sprenger, *Kick wilstra gaat op de vuist!*

¹⁰⁰ Sprenger, *Kick Wilstra gaat op de vuist!*, 4-5.

¹⁰¹ Sprenger, *Kick Wilstra. Voetbalrevoluties*, 30-35.

¹⁰² Sprenger, *Kick Wilstra gaat op de vuist!*, 2.

¹⁰³ Sprenger, *Kick Wilstra gaat op de vuist!*, 3-4.

¹⁰⁴ Sprenger, *Kick Wilstra gaat op de vuist!*, 4.

De vrouwen komen in opstand tegen het voetbal gewapend met deegrollers, bezems en mattenkloppers.¹⁰⁵

De vrouwen voetballen met gratie en souplesse.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Sprenger, *Kick Wilstra. Voetbalrevoluties*, 31.

¹⁰⁶ Sprenger, *Kick Wilstra gaat op de vuist!*, 4.

De hardnekkigheid van de *gentleman amateur* en de ontwikkeling van het vrouwelijke hoofdpersonage in de context van individualisering en de tweede feministische golf (1970-2020)

Historische achtergrond

In het boek *Nederland en de jaren zeventig* geeft historicus Duco Hellema een overzicht van de maatschappelijke veranderingen die in Nederland in de jaren zeventig plaatsvonden. Hij beschrijft dat de jaren zeventig in de historiografie vaak worden gezien als tijd van individualisering van de samenleving en het verval van gemeenschapszin en solidariteit. Hij wijst op de Amerikaanse auteur Tom Wolfe en historicus Christopher Lasch, die deze tijd beschreven als 'the Me Decade'. Hellema stelt dat in Nederland dezelfde conclusies over deze tijd getrokken kunnen worden. Het 'Ik-tijdperk' werd gekenmerkt door het individualisme en was gericht op zelfontplooiing, in tegenstelling tot voorgaande periodes waarin het collectief en de maatschappij centraal stonden.¹⁰⁷

Deze ontwikkeling viel samen met het begin van de tweede feministische golf in Nederland, waarin de kans op gelijke ontplooiingsmogelijkheden centraal stonden. Deze tweede golf werd geïnspireerd door het Amerikaanse feminisme en de vernieuwings waarden uit de 'roerige jaren zestig'. Ribberink stelt dat de sekse ongelijkheid steeds scherper werd ervaren, omdat de tegenstelling tussen de vernieuwings idealen en de realiteit groot was. Een botsing van oude en nieuwe waarden leidde tot onvrede en de oprichting van feministische bewegingen in Nederland. In 1968 werd de Man Vrouw Maatschappij (MVM) opgericht, de eerste beweging van de tweede feministische golf in Nederland. Onder leiding van Joke Kool-Smit streed deze groep voor gelijke ontplooiingsmogelijkheden en gelijk recht op betaald werk. Niet veel later werd ook actiegroep Dolle Mina in het leven geroepen. Met ludieke acties wisten zij de aandacht van de media en een groot deel van de bevolking voor emancipatie-vraagstukken te vangen. Ribberink stelt dat deze feministische bewegingen een grote mentaliteitsverandering in Nederland teweegbrachten. Er werd steeds liberaler gedacht over emancipatiekwesies zoals bijvoorbeeld het betaald werken van gehuwde vrouwen met kinderen. In 1975 startte het emancipatiebeleid van de overheid, met als doel de sekseverschillen te verkleinen.¹⁰⁸

Parallel aan de vrouwenemancipatie liep de acceptatie en emancipatie van het vrouwenvoetbal in Nederland. In 1971 werd het vrouwenvoetbal opgenomen in de KNVB en werd er een Landelijke Commissie Damesvoetbal opgericht. Derks stelt dat deze institutionalisering een zeer belangrijke stap was in het vrouwenvoetbal. Dit bleek uit de sterke groei in het aantal vrouwenteams: van 130 teams in 1971 naar 550 teams in 1972. Sommige KNVB bestuurders waren blij met de opkomst van het vrouwenvoetbal, maar opnieuw vooral vanuit het oogpunt van de ondersteunende rol van vrouwen. Zo stelde een KNVB bestuurder blij te zijn met het vrouwenvoetbal, want 'die vrouwen zijn zo trouw in het administratieve werk van de vereniging en voor de kantine.'¹⁰⁹ Anderen binnen de KNVB en in de publieke opinie hadden nog steeds hun twijfels over het vrouwenvoetbal. Zo was er angst voor de afname van het aantal mannelijke leden.¹¹⁰

Toch spande de KNVB zich in de loop van de jaren steeds meer in om de groei van het vrouwenvoetbal te realiseren. Een belangrijke stap hierin was naar eigen zeggen de invoering van gemengd voetbal in de Onder 12 divisie in 1986, waardoor elk meisje een kans had om zich aan te sluiten bij een voetbalclub. Later werd dit uitgebreid naar oudere jeugddivisies. Dit was de eerste keer dat mannen en vrouwen samen gereguleerde trainingen en wedstrijden speelden.¹¹¹ Een

¹⁰⁷ D. Hellema, *Nederland en de jaren zeventig* (Amsterdam 2012) 11-19.

¹⁰⁸ Ribberink, *Politiek veelstromenland*, 35-53.

¹⁰⁹ Derks, 'Hard gras', 12.

¹¹⁰ Derks, 'Hard gras', 12.

¹¹¹ KNVB, <https://www.knvb.nl/themas/meiden--en-vrouwenvoetbal/breedtesport/geschiedenis> (geraadpleegd 8 januari 2021).

tweede grote stap in de emancipatie van het damesvoetbal werd gemaakt met de oprichting van de eerste vrouwelijke professionele voetbalcompetitie in Nederland in 2007.

In navolging van de *Kick Wilstra* reeks werd de voetbalstrip steeds populairder in Nederland. Vanaf de jaren zeventig groeide het aantal verschillende voetbalstrips. Hieronder ook de bekende stripreeks *Roel Dijkstra*. Deze reeks werd in 1977 in het leven geroepen met tekeningen van Jan Steeman en tekst van Andries Brandt. Andries Brandt was een bekende scenarioschrijver van strips, van onder meer Donald Duck, Aafje Anders en Tina. Uit deze reeks heb ik gekozen voor: *Een avontuur van Roel Dijkstra: obstructie* (1978), *Een avontuur van Roel Dijkstra: de superspits* (1981) en *Een avontuur van Roel Dijkstra: venijn op Corsica* (1982). Ook wordt het eerste boek uit de boekenreeks *Snelle Jelle* geanalyseerd, geschreven door Ad van Gils. Vanaf eind jaren negentig kwam het voetbalboek met vrouwelijke hoofdpersonen opzetten. Voor het eerst staat het voetballende meisje nu centraal in een deel van de fictie. Van dit genre analyseer ik *De voetbalster* van Wim Burkunk en Mieke Geurts, geschreven in 1998. Ook analyseer ik *Voetbalmeiden - Nikkie gaat ervoor!*, geschreven door Henriette Kan Hemmink in 2020. Tot slot wordt het boek *Het geheim van de voetbalmeiden* uit 2019 geanalyseerd, geschreven door Gerard van Gemert.

Individualisering

Stokvis stelt dat ook in de sportwereld een toenemende individualisering waar te nemen was vanaf de jaren zeventig. Hij stelt 'Het belang van sport en lichaamsoefening werd niet meer in verband gebracht met de "volkskracht", maar met het persoonlijke welbevinden van individuele burgers.'¹¹² De interesse voor sport vanuit een maatschappelijk oogpunt maakte volgens Stokvis langzaam plaats voor een grotere interesse in het individuele welzijn. Dit kwam tot uiting in de groeiende interesse in het vormen van een 'perfect' lichaam en de toenemende populariteit van sportscholen.¹¹³ Ook is het af te lezen aan de grotere belangstelling voor individuele supersterren binnen teamsporten. De door Stokvis beschreven individualisering van sport is duidelijk terug te zien in de geanalyseerde fictie. Waar in de periode 1945-1970 de oorlogsretoriek al langzaam aan het verdwijnen was, is deze in de periode 1970-2020 geheel verdwenen uit de fictie. Ook de eerder beschreven maatschappelijke functie van voetbal lijkt geheel te verdwijnen uit de beeldvorming. Voetbal wordt niet meer beschreven als middel om jongens mee op te voeden of als manier om jongens voor te bereiden op het leven en werken in de maatschappij. In deze periode draait het voetbal meer om persoonlijk welzijn en geluk. De jongens voetballen voor de leuk en/of omdat zij hun geld hiermee verdienen. Hierbij wordt er door hen zelf en door hun omgeving niet meer gewezen op de maatschappelijke waarde hiervan.

Hardnekkigheid van de *gentleman amateur*

Stokvis stelt dat de individualisering in de sportwereld gepaard ging met een ontmannelijking van de sport. Hij stelt dat 'de met mannelijkheid geassocieerde deugden, die vooral in competitieve situaties een rol spelen, zoals flinkheid, doorzettingsvermogen en zelfbeheersing (en het daarmee verbonden fair play), verdwenen naar de achtergrond.'¹¹⁴ Ook Derks stelt dat de traditionele mannelijke waarden van doorzettingsvermogen en hardheid lijken te verdwijnen uit het Nederlandse voetbal. Zij volgt de redenering van Engelse socioloog Chas Critcher, die stelt dat deze stijl heeft plaatsgemaakt voor het 'voorwenden van pijn, schelden en uiting geven aan ontevredenheid met beslissingen van de scheidsrechter'.¹¹⁵ Deze voetbalsluwheid zou in de vorige periodes worden gezien als gemeen, oneerlijk en onmannelijk. Nu maakt het volgens Derks

¹¹² Stokvis, 'Mannelijkheid en lichaamsoefening', 53.

¹¹³ Stokvis, 'Mannelijkheid en lichaamsoefening', 53-57.

¹¹⁴ Stokvis, 'Mannelijkheid en lichaamsoefening', 53.

¹¹⁵ Derks, 'Hard gras', 14.

‘intrinsiek deel uit van een nieuwe soort mannelijkheid waarin de psychologische geslepenheid de fysieke confrontatie heeft vervangen’.¹¹⁶

Deze nieuwe soort mannelijkheid komt echter totaal niet terug in de geanalyseerde fictie. De beeldvorming van het mannelijkheidsideaal van de *gentleman amateur* blijkt zo hardnekkig, dat het beschreven nieuwe mannelijkheidsideaal van voetbalsluwheid en psychologische geslepenheid niet naar voren komt in de fictie. Ook in deze periode blijven waarden als zelfbeheersing, eerlijkheid en waardig verliezen terugkerende thema’s in de fictie. Dit is bijvoorbeeld terug te zien in *Roel Dijkstra: de superspits*. Roel speelt hierin tegen een erg sterke tegenstander, die niet te stoppen lijkt. Roel’s medespeler stelt voor om hem ‘neer te leggen’ met een illegale tackle. Roel weigert dit echter te doen, want dat is zijn ‘eer te na’. Hij lost de situatie liever op met een eerlijke en knappe sliding.¹¹⁷

Opnieuw wordt de *gentleman* afgezet tegen de oneerlijke ‘ander’. Deze ‘ander’ is in de fictie niet meer alleen een tegenstander, maar in sommige gevallen ook een gemene teamgenoot. In de *Roel Dijkstra* reeks is deze oneerlijke ‘ander’ vooral bezeten door het geld. In alle drie de stripboeken is de ‘macht van het geld’¹¹⁸ het achterliggende probleem. Hierbij wordt de eerlijke en beheerste Roel Dijkstra gecontrasteerd met spelers en bestuurders die zich door hebberigheid en gebrek aan zelfbeheersing laten meeslepen door het grote geld. Zo wordt er in *Roel Dijkstra: obstructie* een poging gedaan om Roel om te kopen, omdat er bij de desbetreffende wedstrijd veel geld op het spel staat. Roel gaat hier echter niet op in, hij stapt naar de politie en levert eerlijk het geld in.¹¹⁹

Ook in *Roel Dijkstra: de superspits* is er kritiek op de ‘ander’ die zich laat meeslepen door geld, waarbij het dopingprobleem aan de kaak wordt gesteld. Roel komt erachter dat zijn teamgenoot Thimble stiekem genetisch gemanipuleerd is met behulp van het geld van de technische directeur van zijn club. Dit doen zij om wedstrijden en het bijbehorende geld te winnen. Fans en spelers blijken echter helemaal niet blij te zijn met de grote overwinningen die Thimble praktisch in zijn eentje behaalt. Zij vragen zich af wat deze eenmansshow nog met voetbal te maken heeft en noemen het een circusnummer. Uiteindelijk onthult Roel het geheim en wordt Thimble uit het team gezet.¹²⁰ De eerste wedstrijd na Thimble’s vertrek wordt verloren. Het team is hier echter niet ontevreden mee, ze verliezen liever eerlijk dan dat ze oneerlijk winnen. Na afloop stellen de spelers in de kleedkamer: ‘Mensen wat ben ik blij! Eindelijk hebben we weer eens verloren’ en ‘nu hebben we weer eens eerlijk voetbal laten zien’.¹²¹

Tot slot wordt ook de rol van maffia in het voetbal aan de orde gesteld, in *Roel Dijkstra: venijn op Corsica*. Roel raakt verstrikt in een maffiavete tussen twee families en de bijbehorende voetbalclubs Union en Titan. De wedstrijden tussen deze twee clubs is altijd vol met gemene overtredingen en vechtpartijen. Roel Dijkstra, die meespeelt bij Union, is de enige die zich onttrekt aan dit gemene spel. Na de winst op de tegenstander Titan gaat hij het dan ook niet vieren met zijn teamgenoten, want ‘dit is geen overwinning om trots op te zijn’ stelt hij.¹²² De volgende wedstrijd tegen Titan is opnieuw een ruwe en oneerlijke wedstrijd, waar wederom alleen Roel zich aan onttrekt. Roel spreekt zijn teamgenoten hierop aan en vraagt hen hoe ze zichzelf voetballers durven te noemen en waarom ze hun problemen op zo’n ‘primitieve manier’ oplossen.¹²³ Roel’s kalmte, eerlijkheid en zelfbeheersing worden afgezet tegen het zuidelijke ‘temperament’ en de ‘heethoofdigheid’. In alle

¹¹⁶ Derks, ‘Hard gras’, 14.

¹¹⁷ J. Steeman en A. Brandt, *Een avontuur van Roel Dijkstra: de superspits* (Haarlem 1981) 3.

¹¹⁸ Steeman en Brandt, *Een avontuur van Roel Dijkstra: de superspits*, 19.

¹¹⁹ J. Steeman en A. Brandt, *Een avontuur van Roel Dijkstra: obstructie* (Haarlem 1978) 46.

¹²⁰ Steeman en Brandt, *Een avontuur van Roel Dijkstra: de superspits*.

¹²¹ Steeman en Brandt, *Een avontuur van Roel Dijkstra: de superspits*, 46.

¹²² J. Steeman en A. Brandt, *Een avontuur van Roel Dijkstra: venijn op Corsica* (Haarlem 1982) 19.

¹²³ Steeman en Brandt, *Een avontuur van Roel Dijkstra: venijn op Corsica*, 28.

drie de strips blijken de waarden van eerlijkheid, zelfbeheersing en het waardig accepteren van verlies belangrijker dan winnen en het daarmee te verdienen geld.

Soms is er bij deze 'ander' echter een ontwikkeling waar te nemen door het boek heen. De gemene, ruwe speler leert zich te beheersen en eerlijk te spelen, vaak met behulp van de hoofdpersoon. Zo leren de spelers van Union eerlijk en sportief te spelen, met behulp van Kick Wilstra. Waar ze voorheen ruw en gemeen speelden besluiten ze tegen het einde van de strip tegen aartsrivaal Titan 'correct en sportief' te spelen.¹²⁴ Kick kijkt trots naar de ontwikkeling die zijn team op dit vlak heeft doorgemaakt.¹²⁵ Ook in *Snelle Jelle* is een vergelijkbare ontwikkeling waar te nemen. Jelle speelt tegen de gemene en ruwe tegenstander De Zwarte Duivels, met als aanvoerder Beer. Beer haalt Jelle gemeen en hard onderuit op een cruciaal moment in de wedstrijd, waardoor Jelle geblesseerd raakt.¹²⁶ Na het zien van de blessure die hij heeft veroorzaakt, komt Beer tot inkeer en belooft zich beter te gedragen. Uiteindelijk mag hij zelfs meespelen met het team van Jelle, mits hij 'dat ruwe en onsportieve spel achterwegen kunt en wilt laten'.¹²⁷ Hij moet sportief spelen en geen 'geniepigie struukjes' uithalen.¹²⁸ Beer stelt dat zij zich geen zorgen hoeven te maken, omdat hij dit voorgoed heeft afgeleerd. Enkele keren valt Beer terug in zijn onsportieve gedrag, waarbij hij telkens door Jelle en zijn teamgenoten wordt gecorrigeerd. Zo wilde Beer in een wedstrijd gaan protesteren bij de scheidsrechter, maar werd hij tegengehouden door zijn teamgenoten die stelden: 'Geen protesten! Ook dat hoort bij sportief spel'.¹²⁹ Met behulp van Jelle en zijn teamgenoten leert Beer uiteindelijk om helemaal eerlijk en sportief te spelen.

Jelle wordt gemeen onderuit gehaald door Beer¹³⁰

¹²⁴ Steeman en Brandt, *Een avontuur van Roel Dijkstra: venijn op Corsica*, 41.

¹²⁵ Steeman en Brandt, *Een avontuur van Roel Dijkstra: venijn op Corsica*, 42.

¹²⁶ A. Van Gils, *Snelle Jelle (Alkmaar 2011)* 76-79.

¹²⁷ Van Gils, *Snelle Jelle*, 87.

¹²⁸ Van Gils, *Snelle Jelle*, 87.

¹²⁹ Van Gils, *Snelle Jelle*, 98.

¹³⁰ Van Gils, *Snelle Jelle*, 78.

‘Being an Athlete or Being a Girl’

Een deel van de geanalyseerde boeken heeft een vrouwelijke hoofdpersoon, die vaak met of tegen jongens voetbalt. Zij speelt in haar eentje in een jongensteam, samen met andere meisjes in een gemengd team of met een meisjesteam tegen een jongensteam. Dit is de eerste periode waarin jongens en meisjes op hetzelfde veld staan in de fictie. Wendy Glenn en Danielle King-Watkins hebben boeken uit dit specifieke genre in Engeland tussen 2005 en 2015 onderzocht. Zij stellen dat de vrouwelijke hoofdpersonages die in een jongensteam spelen vaak moeite hebben met het combineren van meerdere identiteiten. In de boeken blijkt het vaak niet mogelijk om de vrouwelijke identiteit te combineren met de identiteit van een atleet, dit wordt vaak weergegeven als duidelijke tegenstelling. Glenn en King-Watkins stellen dat de meisjes hierdoor moeten kiezen tussen hun vrouwelijkheid of hun atletisch vermogen en een van de twee identiteiten moet onderdrukken. De meisjes onderdrukken vaak hun vrouwelijke kant en wijzen andere ‘meisjesachtige’ vrouwen af om een serieuze atleet te zijn en ook zo behandeld te worden.¹³¹

Dit is ook terug te zien in de geanalyseerde Nederlandse fictie, zoals het boek *Voetbalmeiden - Nikkie gaat ervoor!*. Hoofdpersoonage Nikkie houdt heel erg van voetbal en wil voetballen bij het lokale jongensteam. Ze wil niet met de meisjes meespelen, want dat zijn een ‘stel giechelende tuthola’s’¹³² en bovendien vindt ze ‘jongens veel fanatieker dan meisjes’¹³³. Nikkie is stoer en houdt niet van ‘meisjesachtige’ dingen. Ze zet zich hiermee af tegen andere meisjes, zoals de meisjesachtige Kim. Zo wordt er geschreven: ‘Kim houdt zich bezig met roddelen, uitgaan, kleding, make-up en op welke manier ze jongens kan versieren. Zaken, waar Nikkie zich niet voor interesseert.’¹³⁴ De heteroseksualiteit van Kim komt in het boek steeds sterk naar voren, terwijl Nikkie totaal niet bezig is met haar seksualiteit. Zij is helemaal niet bezig met het versieren van jongens, want zij wilt gewoon lekker voetballen. Kim noemt Nikkie zelfs een ‘manwijf’ als zij met de jongens aan het voetballen is.¹³⁵ Hier wordt dus een contrast geschetst tussen de atlete en het vrouwelijke, heteroseksuele meisje.

Beproeving en ontwikkeling van vrouwelijke personages

Ook stellen Glenn en King-Watkins dat de positie van de man in de boeken die zij bestudeerd hebben dominant blijft. Zij merken op dat de jongens vaak in een controlerende positie geplaatst zijn waarin ze kunnen beslissen over de atletische mogelijkheden van de vrouw.¹³⁶ Dit zie je in de Nederlandse fictie sterk terugkomen. De verhalen zijn zo opgebouwd dat de vrouwelijke hoofdpersoon zich eerst moet bewijzen voor de jongens, alvorens ze geaccepteerd en serieus genomen wordt als atleet. De verwachting van andere over de vrouwelijke atlete is in de eerste instantie doorgaans laag, waardoor zij zich altijd eerst moet bewijzen. Er wordt dan ook vaak verbaasd en verwonderd gereageerd als de meisjes laten zien dat zij wel degelijk goed kunnen voetballen.

In *Voetbalmeiden* wordt Nikkie bijvoorbeeld eerst niet serieus genomen door het jongensteam waar zij bij wil spelen. Ze baalt ervan dat niemand meisjesvoetbal serieus neemt en vraagt zich hardop af waarom dit zo is. De jongens laten meermaals weten dat ze nou eenmaal geen meisje in hun team willen hebben. Om te bewijzen dat zij goed genoeg is voor het team wordt zij letterlijk op de proef gesteld en krijgt zij een half uur om haar voetbalkunsten te laten zien. Nikkie speelt beter dan alle jongens en wacht na afloop in spanning op het oordeel. Na flink wat overleg beslissingen de jongens

¹³¹ Glenn en King-Watkins, ‘Being an Athlete or Being a Girl’.

¹³² Hemmink, *Voetbalmeiden - Nikkie gaat ervoor!*, 42.

¹³³ Hemmink, *Voetbalmeiden - Nikkie gaat ervoor!*, 71.

¹³⁴ Hemmink, *Voetbalmeiden - Nikkie gaat ervoor!*, 5.

¹³⁵ Hemmink, *Voetbalmeiden - Nikkie gaat ervoor!*, 104.

¹³⁶ Glenn en King-Watkins, ‘Being an Athlete or Being a Girl’, 302.

uiteindelijk dat zij welkom is in het team.¹³⁷ Ook in *De voetbalster* staan de jongens eerst sceptisch tegenover het idee van meisjes in hun team. Hoofdpersoon Stella verbaast echter spelers en leraar met haar voetbalkunsten. Ze wint het vertrouwen en mag meespelen met het team.¹³⁸ In *Het geheim van de voetbalmeiden* mogen Luna en haar vriendinnen niet met het lokale jongensteam meespelen in het buurttoernooi. Om zichzelf te bewijzen besluiten de meiden zich in te schrijven met een volledig meidensteam en verslaan uiteindelijk alle jongensteams. Hiermee bewijzen ze dat ze serieus genomen moeten worden als atleten.¹³⁹

Toch is in de boeken ook een dominante kant en rol van de vrouwelijke personages waar te nemen. Hun zelfvertrouwen en assertiviteit groeit in de boeken. Zij laten meerdere keren op het veld zien gelijk of beter te zijn dan hun mannelijke tegenstanders. De meiden worden beschreven als snel, gevaarlijk, slim, stoer en niet-kleinzerig. Meerdere malen zijn zij de tegenstander te snel en te slim af en laten zij de jongens ‘kansloos’ achter zich.¹⁴⁰ Ook nemen de vrouwen andere rollen aan dan in de fictie uit de voorgaande periodes. De ondersteunende rol van vrouwen is minder aanwezig en vrouwen worden vaker in leidersrollen geplaatst. Zo wordt Stella uit *De voetbalster* uiteindelijk captain van haar gemengde team en in *Het geheim van de voetbalmeiden* krijgen de meiden een vrouwelijke coach.¹⁴¹ Deze rolverschuiving is ook te zien in de rollen die de jongens in deze boeken aannemen. Vaker zijn jongens nu in een ondersteunende rol als fan en moedigen ze de meiden aan.

*De meiden laten zien meer snelheid, inzicht en techniek te hebben dan de jongens*¹⁴²

¹³⁷ Hemmink, *Voetbalmeiden - Nikkie gaat ervoor!*, 100-109.

¹³⁸ W. Burkunk en M. Geurts, *De voetbalster* (1998).

¹³⁹ G. van Gemert, *Het geheim van de voetbalmeiden* (Amsterdam 2019).

¹⁴⁰ Van Gemert, *Het geheim van de voetbalmeiden*, 3; Burkunk en Geurts, *De voetbalster*, 17.

¹⁴¹ Burkunk en Geurts, *De voetbalster*, 47-48; Van Gemert, *Het geheim van de voetbalmeiden*.

¹⁴² Van links naar rechts: Burkunk en Geurts, *De voetbalster*, 52; Van Gemert, *Het geheim van de voetbalmeiden*; Van Gemert, *Het geheim van de voetbalmeiden*.

Conclusie

In dit onderzoek ben ik op zoek gegaan naar de beeldvorming in de jeugdfictie over voetbal in de periode van 1900 tot 2020. De sportwereld is een interessant onderzoeksobject omdat deze genderconstructen een schijnbaar natuurlijke en biologische basis verschaft. Deze naturalisatie zorgt ervoor dat genderconstructen worden versterkt. Hierin is de beeldvorming rond specifiek de voetbalsport extra hardnekkig, doordat deze traditioneel werd gezien als echte mannensport waarbij vrouwen werden uitgesloten.

Om deze hardnekkige beeldvorming te doorgronden ben ik op zoek gegaan naar het dominante discours die in de verschillende periodes aanwezig was. Maaike Meijer stelt dat de kracht van de cultuurtekst (discours) ligt in de eindeloze herhaling van de visie die erin worden uitgedragen. Deze herhaling zorgt ervoor dat de uitgedragen boodschap langzamerhand 'normaal' en 'natuurlijk' wordt en is zodoende werkelijkheidsvormend. Meijers en Hargreaves stellen dat de kracht hem niet zit in één tekst of tekstvorm, maar in de herhaling van een genderconstruct in een web van teksten en tekstvormen. Door de herhaling in al deze teksten en tekstvormen te onderzoeken ontstaat er een completer beeld van de cultuurtekst. Eén specifiek onderdeel, dat in de Nederlandse historiografisch onderzoek naar het genderdiscours ontbreekt, is jeugdfictie over sport. Met dit onderzoek heb ik gepoogd de kennis van het genderdiscours te vergroten door het onderzoek hiernaar te complementeren met jeugdboeken en strips over voetbal.

De hardnekkigheid en eindeloze herhaling van genderconstructen is vooral te zien bij de beeldvorming van mannelijkheid in de fictie. In de periode 1900-1940 werden de jongens vanuit een nationalistisch en sociaal-darwinistisch oogpunt via voetbal opgevoed tot sterke, loyale en opofferingsgezinde jongens die het land konden dienen. Daarnaast kregen zij in het voetbal de christelijke waarden van de *gentleman amateur* zoals eerlijkheid en beheerstheid mee. Deze gentleman werd afgezet tegen de oneerlijke, gemene tegenstander, meestal van lagere stand. Ook in de context van het professionele mannenvoetbal in de periode 1945-1970 bleven de waarden van het amateurisme centraal staan. Ditmaal afgezet tegen een impulsieve, oneerlijke en agressieve buitenlandse vorm van mannelijkheid. Zelfs in het 'Ik-tijdperk', waarin ontmannelijking en verandering van het mannelijkheidsbeeld beschreven wordt door Derks, Stokvis en Critcher, blijft in de beeldvorming het hardnekkige ideaalbeeld van de *gentleman amateur* overeind. Ditmaal afgezet tegen de hebbelijke spelers en bestuurders die zich niet kunnen beheersen in een context van de opkomst van het grote geld in het voetbal. Dit 'Ik-tijdperk' bracht wel een individualisering van het voetbal met zich mee waardoor de oorlogsretoriek en de nadruk op het maatschappelijke belang van voetbal verdwenen. De waarden van eerlijkheid, beheerstheid en het waardig kunnen verliezen bleven dus meer dan honderd jaar lang het belangrijkste onderdeel van de ideale mannelijkheid, terwijl ondertussen de maatschappelijke waarde van het voetbal langzaam verdween.

De beeldvorming van vrouwelijkheid veranderde over de onderzochte honderd jaar sterker in de fictie. In de periode van 1900-1940 werden vrouwen totaal uitgesloten uit het voetbal. Slechts in één boek doet een meisje aan voetbal, maar dit doet zij stiekem en niet in clubverband. Een echte vrouwelijke voetballer was in de fictie alleen voor te stellen als zij een mannelijk gedaante zou aannemen. De vrouw werd in de beeldvorming rond het voetbal, net als in de beeldvorming rond oorlogsvoering, vooral in een ondersteunende en verzorgende rol geplaatst. Het 'voetbalmeisje' moedigde aan en verzorgde de voetballende jongens als ze pijn hadden. In de periode 1945-1970 bleef deze ondersteunende en verzorgende rol van de vrouw centraal staan. Onder andere door de beeldvorming van de ondersteunende vrouw in de Tweede Wereldoorlog en het verlangen naar een terugkeer naar oude normen bleef het huishoudelijke ideaal van de vrouw belangrijk. Desondanks was het vrouwenvoetbal in opkomst en werd de Algemene Damesvoetbalbond opgericht. Dit werd in de fictie positief beoordeeld, maar nog steeds vanuit het traditionele keurslijf van het

huishoudelijk ideaal en de esthetische voorwaarden. In de periode 1970-2020 krijgt de vrouw een grotere rol in de voetbalboeken. Deze vrouwen maken in de boeken sterke ontwikkelingen door en nemen soms ook leiderschapsposities in. Toch laten ook deze boeken een contrast zien tussen het vrouwelijke meisje en het atletische meisje. De meisjes moeten zich steeds bewijzen tegenover de jongens en deze jongens behouden zodoende hun dominante positie.

De rol van de vrouwen in de boeken veranderde dus langzaam van de traditionele ondersteunende bijrol naar meer dominante en in sommige gevallen leidinggevende hoofdrol. Het hardnekkige contrast tussen het vrouwelijke en het atletische kwam echter regelmatig terug in de verschillende periodes. Zinnen als 'voetbal is geen spel voor meisjes' en 'een meisje kan nooit echt voetballen' keren steeds terug. De vrouwelijke personages moesten telkens knokken tegen vooroordelen en bewijzen dat zij een uitzondering waren. Om echt serieus genomen te worden als atleten gaven zij soms een deel van hun vrouwelijkheid op. Het personage Mieke uit 1929 die zich wilde verkleden als jongen om te kunnen voetballen en het personage Nikkie in 2009 die werd uitgescholden voor manwijf tijdens het voetballen, zijn symbolisch voor het voortdurende en hardnekkige contrast tussen het vrouwelijke en atletische.

Eenzijds blijken sommige genderconstructen zoals bijvoorbeeld de *gentleman amateur* en het contrast tussen het vrouwelijk en atletische hardnekkig te zijn. Anderzijds vinden er in de fictie ook veranderingen plaats in de beeldvorming over gender, zoals de participatie en rol van de vrouw in het voetbal en de individualisering van het voetbal. Deze veranderingen door de tijd heen tonen aan dat denkbeelden over mannelijkheid en vrouwelijkheid dynamisch en veranderlijk zijn. Hiermee wordt aangetoond dat de verschillen tussen man en vrouw tijds- en cultuurgebonden zijn en niet statisch en biologisch bepaald.

Deze resultaten bevestigen grotendeels eerdere onderzoeken over fictie in het buitenland, zoals het door Glenn en King-Watkins ondervonden contrast tussen het vrouwelijke en het atletische in de Engelse fictie. Ook bevestigt dit onderzoek veelal de Nederlandse literatuur over gender beeldvorming, zoals de door Derks en Stokvis gestelde invloed van het Engelse mannelijkheidsideaal van de *gentleman amateur* op de Nederlandse mannelijkheid. Door aan te tonen dat bepaalde beeldvorming rond mannelijkheid en vrouwelijkheid ook in fictie in Nederland aanwezig is, verschaft dit onderzoek meer inzicht in het complete genderdiscours in Nederland. Zoals eerder opgemerkt, is juist de herhaling van de cultuurtekst in verschillende teksten en tekstvormen belangrijk. Door de herhaling van hardnekkige genderconstructen in een nog niet onderzochte tekstvorm in Nederland weer te geven, breid dit onderzoek de kennis over deze cultuurtekst uit.

Natuurlijk heb ik alle boeken en strips kunnen onderzoeken, waardoor ik ongetwijfeld onderdelen van het discours en specifieke nuances heb gemist. Aanvullend onderzoek zou nog meer boeken en strips kwalitatief kunnen analyseren om deze aanvullingen en nuances toe te voegen. Ook zou een aanvullend grondig kwantitatief onderzoek meer inzicht kunnen geven in bijvoorbeeld de frequentie van de herhaling van bepaalde constructen. Ook zou een vergelijkend onderzoek over de verschillen, overeenkomsten en herhalingen van genderconstructen in verschillende tekst- en mediavormen een completer beeld geven van de cultuurtekst. Zoals eerder besproken verschillen gendernormen en de beeldvorming hieromheen sterk per sport, waardoor de voetbalsport niet geheel representatief is voor de sport in het algemeen. Daarom zou tot slot het onderzoeken en vergelijken van de beeldvorming van gendernormen in verschillende sporten een interessant aanvulling zijn op dit onderzoek.

Literatuur en bronnen

Secundaire literatuur:

Bandy, S.J., 'Gender and sports studies: an historical perspective', *Movement & Sport Sciences – Science & Motricité* 86 (2014) 15–27.

Born, T., Een fraai uiterlijk als voorwaarde om op te vallen. Een onderzoek naar discourswisselingen in krantenartikelen over vrouwensport, 1895-1999 (Bachelorscriptie Geschiedenis, Universiteit Utrecht, Utrecht 2020).

Clarke, J. en Clarke, A., 'Highlights and Action Replays – Ideology, Sport and the Media' in: Jennifer Hargreaves eds., *Sport, Culture and Ideology* (London/New York 1982) 62–87.

Derks, M., 'Building bodies : transnational historical approaches to sport, gender and ethnicities' in: Marjet Derks, Eveline Buchheim, Saskia Bultman, Marjan Groot, Marleen Reichgelt, Evelien Walhout, Ingrid de Zwarte eds., *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis 38. Building bodies : transnational historical approaches to sport, gender and ethnicities* (Hilversum 2019) 9-25.

Derks, M., 'Hard gras; sekse, identiteit en voetbalgeschiedenis', *Tijdschrift voor genderstudies* 2:4 (1999) 5-15.

Derks, M., 'Nette vrouwen zweten niet. Sportvrouwen van marginalisering naar profilering' in: M. Prange, M. Oosterbaan & R. Orsi eds., *Vrouwenvoetbal in Nederland. Spiegel en katalysator van maatschappelijke veranderingen* (Utrecht 2017) 37-59.

Derks, M. en Stokvis, R., 'Roeiende vrouwen. De weg van de sierlijkheid', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 24:3 (1997) 416-437.

Ellis, H. en Meyer, J., 'Introduction' in: Meyer, Jessica, Ellis en Heather eds., *Masculinity and the Other : Historical Perspectives* (2009) 1-23.

Glenn, W.J., Kings-Watkins, D., 'Being an Athlete or Being a Girl: Selective Identities among Fictional Female Athletes Who Play with the Boys', *Children's Literature Association Quarterly* 44:3 (2019) 290-309.

Hagemann, K., 'History and Memory of Female Military Service in the Age of World Wars' in: Karen Hagemann, Stefan Dudink, and Sonya O. Rose eds., *The Oxford Handbook of Gender, War, and the Western World since 1600* (2020)

Hagemann, K. en Rose, S.O., 'War and Gender: The Age of the World Wars and Its Aftermath—an Overview' in: Karen Hagemann, Stefan Dudink, and Sonya O. Rose eds., *The Oxford Handbook of Gender, War, and the Western World since 1600* (2020)

Hargreaves, J., *Sporting females. Critical issues in the history and sociology of women's sports* (London 1994).

Holt, R., *Sport and the British. A Modern History* (Oxford 1989).

Huizinga, J., *Homo ludens. Proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur* (Amsterdam 2010).

Kane, M.J., 'Fictional Denials of Female Empowerment: A Feminist Analysis of Young Adult Sports Fiction', *Sociology of Sport Journal* 15.3 (1998): 231–62.

Kimmel, M.S., 'Men's Responses to Feminism at the Turn of the Century', *Gender and Society* 1:3 (1987) 261-283.

Klinkers, H., Vinnige trapbewegingen en dikke dijen. Beeldvorming in de media over vrouwenvoetbal in de twintigste eeuw (Masterscriptie Geschiedenis Vandaag, Rijksuniversiteit Groningen, Groningen 2014).

Meijer, M., *In tekst gevat: Inleiding tot een kritiek van representatie* (Amsterdam 1996).

Messner, M., 'Sports and male domination. The female athlete as contested ideological terrain', *Sociology of Sport Journal* 5 (1988) 197-211.

Middag, T., 'Voetbalschoenen op heur verlanglijstje': de beginperiode van het vrouwenvoetbal in Nederland in relatie tot de rol van de vrouw in de samenleving (1879-1939) in: M. Prange, M. Oosterbaan & R. Orsi eds., *Vrouwenvoetbal in Nederland. Spiegel en katalysator van maatschappelijke veranderingen* (Utrecht 2017) 37-59.

Ribberink, A., *Politiek Veelstromenland: Feminisme* (1987).

Salen, K. en Zimmerman, E., *Rules of Play - Game Design Fundamentals* (Massachusetts 2004) 105-112.

Scott, J., 'Gender: a useful category of historical analysis', *The American Historical Review* 91:5 (1986) 1053-1075.

Steendijk-Kuypers, K., 'Humor als katalysator in de geschiedenis van de vrouwensport', *De sportwereld: magazine voor geschiedenis en achtergronden van de sport* 56 (2010) 8-13.

Stokvis, R., 'Mannelijkheid en lichaamsoefening', *Sociologie* 3:1 (2007) 49-63.

Valk, G., *AZ is de naam! Vijftig jaar betaald voetbal in Alkmaar 1954-2004* (2004).

Websites

AD Sport, 'Recordaantal kijkers zagen Leeuwinnen EK-finale winnen', <https://www.ad.nl/nederlands-voetbal/recordaantal-kijkers-zagen-leeuwinnen-ek-finale-winnen~a291ac32/#:~:text=Het%20aantal%20kijkers%20naar%20de,in%20Nederland%20naar%20een%20vrouwenvoetbalwedstrijd.>

DBNL, 'De opkomst van het voetbalboek. Jeugdliteratuur met een doel', https://www.dbnl.org/tekst/lit004200401_01/lit004200401_01_0024.php

Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 'Hans, Doe (1882-1946)', <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn3/hans>

KNVB, 'KNVB in cijfers 2017/'18', https://knvb.h5mag.com/jaarverslag_2017-18/de_knkvb_in_cijfers.

KNVB, 'Meiden-en vrouwenvoetbal - Geschiedenis', <https://www.knvb.nl/themas/meiden--en-vrouwenvoetbal/breedtesport/geschiedenis>

KNVB, 'Over de KNVB: Historie', <https://www.knvb.nl/over-ons/over-de-knvb/historie#:~:text=In%201889%20telde%20de%20net,teller%20op%201.231.561%20leden>

NOS Sport, 'Het EK is gesprek van de dag: recordaantal kijkers en oranje', <https://nos.nl/artikel/2186853-het-ek-is-gesprek-van-de-dag-recordaantal-kijkers-en-oranje-voorpagina-s.html>

TROUW, 'Eindelijk staat vrouwenvoetbal in Nederland op de kaart', <https://www.trouw.nl/nieuws/eindelijk-staat-vrouwenvoetbal-in-nederland-op-de-kaart~b2620c03/>

Primaire bronnen

Burkunk, W. en Geurts, M., *De voetbalster* (1998).

De Vletter, A.C.C., *De lange mid-voor van T.T.T. Een verhaal voor voetballiefhebbers* (Alkmaar 1929).

Hans, D., *Jan Blauw-wit. Het verhaal van een voetballer* (Rotterdam 1913).

Hemmink, H.K., *Voetbalmeiden - Nikkie gaat ervoor!* (2020).

Schuil, J.B., *De A.F.C-ers* (Amsterdam 1915).

Spierings, K., *De Urugees* (Den Haag 1930).

Sprenger, H., *De avonturen van Kick Wilstra, de wonder-midvoor* (Amsterdam 1949).

Sprenger, H., *Kick Wilstra. Voetbalrevoluties* (Amsterdam 1957).

Sprenger, H., *Kick wilstra gaat op de vuist! (1957)*.

Sprenger, H., *Kick Wilstra. Latijns-voetbal en voetbal-Latijn* (Amsterdam 1958).

Sprenger, H., *Kick Wilstra. Avonturen op canvas, grasmatten en beton* (Amsterdam 1958).

Steeleman, J. en Brandt, A., *Een avontuur van Roel Dijkstra: de superspits* (Haarlem 1981).

Steeleman, J. en Brandt, A., *Een avontuur van Roel Dijkstra: venijn op Corsica* (Haarlem 1982).

Steeleman, J. en Brandt, A., *Een avontuur van Roel Dijkstra: obstructie* (Haarlem 1978).

Van Aalst, G., *Lotgevallen van een voetbalschoen* (Amersfoort 1924).

Van Gemert, G., *Het geheim van de voetbalmeiden* (Amsterdam 2019).

Van Gils, A., *Snelle Jelle* (Alkmaar 2011).

Van Stratum, H., *Rood-wit wordt kampioen* (Alkmaar 1964).

Wijnberg, N., *Toni wordt keeper van "Val Aan"* (Amsterdam 1952).